

Kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi: Birlikte değişim analizinin bulguları

Ali Berker*

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisat Bölümü, Gölköy Kampüsü, Bolu
e-posta: berker@gmail.com

Özet

Bu çalışma, ücretli çalışanlar arasında kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyeti arasındaki bağıntıyı araştırdı. Birlikte değişim analizi kapsamında, 2004-2012 dönemini içeren Türkiye Yaşam Memnuniyet Araştırmasının verileri kullanılarak, Sıralı Probit ve Sıradan En Küçük Kareler yöntemleriyle kayıtdışı çalışmanın çeşitli memnuniyet ölçümlerine etkileri tahmin edildi. Bulgular, kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyet ölçümlerinin birlikte negatif yönde değiştiğini işaret etti. Ayrıca, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki negatif bağıntının cinsiyet, yaş ve eğitim gruplarına göre nasıl değiştiği incelendi. Alt grupların tümünde, bu negatif ilişkinin bulunduğu belirlendi. Ancak bazı memnuniyet ölçümlerinin incelenmesinde, kadınlar, üniversite mezunları ve yaşlılar arasında, kayıtdışı çalışmanın olumsuz etkisinin zayıfladığı yönünde bulgulara ulaşıldı.

Anahtar kelimeler: Kayıtdışı çalışma, yaşam memnuniyeti, iş memnuniyeti

JEL kodları: J46, I31, M54

1. Giriş

20. yüzyılın ikinci yarısında, gelişmekte olan ülkelerin büyük şehirlerine damgasını vuran gelişme, modern ekonomiyi temsil eden kayıtlı sektör ile geçim ekonomisini temsil eden kayıtdışı sektör karşıtlığına dayalı ikili ekonomik yapının

* Bu makaleye katkılarından dolayı derginin hakemlerine, Cem Somel ve İnsan Tunalı'ya teşekkür ederim. Türkiye İstatistik Kurumu bünyesinde gerçekleştirilen Yaşam Memnuniyeti Araştırmasında yer alan araştırmacılara teşekkür ederim. Bu araştırmayla ilgili tüm sorularımı ayrıntılı ve özenli bir şekilde cevapladılar. Makaledeki tüm hataların sorumluluğu bana aittir.

belirgin hale gelmesidir (Todara ve Smith, 2012: 311-334).¹ Yüksek ücretli ve sosyal güvenceli işlerin bulunduğu kayıtlı sektörde herhangi bir işe yerleşemeyenler, en azından geçimlerini sağlamak amacıyla kayıtdışı sektörün sağladığı düşük ücretli ve sosyal güvencesiz işlerde çalışıyordu. Kayıtlı sektör ile kayıtdışı sektör arasındaki bu farklılıklar kalkınma sorunsalı ekseninde değerlendirildi (Lewis, 1954; Portes ve Sassen-Koob, 1987; Fields, 2004; Hosseini, 2012). Bu durumun doğal bir yansıması olarak, hızlı bir ekonomik kalkınma sonucunda bu iki sektörün birbirine yakınsayacağı, dolayısıyla çalışma koşullarındaki ayrımların ortadan kalkacağı öngörüldü. Ancak gelişmekte olan ülkelerin deneyimleri, bu iki sektördeki ekonomik faaliyetlerin arasında ikame ilişkisinden daha çok tamamlayıcılık ilişkisinin baskın olduğunu gösterdi (Todara ve Smith, 2012: 329-333). Kayıtdışı sektör, temel tüketim mallarının maliyetini azaltmak suretiyle kayıtlı sektörde istihdam edilen işgücünün maliyetini azaltarak, kayıtlı sektörün büyümesine katkı yapıyordu. Aynı zamanda, kayıtlı sektör de kayıtdışı sektörün büyümesine yol açıyordu. Çünkü kayıtdışı sektörün ürettiği mal ve hizmetlere talebin ana unsurlarından biri de kayıtlı sektördür. Ayrıca, ulusal ve dünya ekonomisi ölçeğinde sektörler, bölgeler ve ülkeler arasındaki eşitsiz gelişim bu ikili yapının varlığını sürdürmesine katkıda bulunuyordu.

Özellikle 1970'li yıllardan itibaren, kayıtdışı sektörün gelişmiş ülkelerde de belirgin olmaya başlaması, bu sektörün sadece gelişmekte olan ülkelere özgü geçici bir yapı olmadığını kanıtladı (Portes ve Sassen-Koob, 1987; Flanagan, 2006). Mal, hizmet ve sermaye piyasalarındaki uluslararası rekabetin artması, üretim maliyetlerini düşüren uygulamaların yoğunluk kazanmasına yol açtı. Bu uygulamaların başında da kayıtdışı çalışmanın yaygınlaştırılması gelmektedir. Böylece gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak tüm ülkelerde, birçok insan iş güvencesi ve makul bir ücret düzeyinden mahrum biçimde kayıtdışı çalışmak zorunda kaldı. Öte yandan, bilgi, beceri ve teknolojinin üretim süreçlerinde göreceli öneminin artması, hem bireylerin hem de firmaların çalışma biçimleriyle ilgili tercihlerini belirgin bir şekilde değiştirdi (Askenazy ve Caroli, 2006). Ayrıca, özerk ve esnek çalışma eğilimi güçlendi (Maloney, 2004; Fields, 2009). Böyle bir çalışma düzeneği, aynı zamanda, bireylerin aile-iş dengesini kendi ihtiyaçlarına göre kurmasına imkan sağladı. Bu nedenle, bazıları için kayıtdışı çalışma bir tercih meselesi haline geldi. Öyleyse, kayıtdışı çalışma bazı durumlarda zorunluktan kaynaklanırken, diğer durumlarda ise tercih edilmektedir.

Bu çerçevede kayıtdışı çalışmanın, hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarının önemli bir kalıcı özelliği olduğu söylenebilir. Bu yüzden, kayıtdışı çalışmanın nedenleri ve sonuçları bakımından

¹ Burada, kayıtdışı çalışma olgusunun iktisat literatüründeki çıkış noktasını açıklamak amacıyla kayıtlı sektör ve kayıtdışı sektör ayrımına gidildi. Kayıtdışı çalışma her iki sektörde de gerçekleşebilir. Bu çalışmada sektörler arası ayrım yapılmadan, kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyeti ölçümleri arasındaki ilişki incelendi.

incelenmesine yönelik ilgi 21. yüzyılın başlarında yeniden canlandı (Günther ve Launov, 2012). İlgili uluslararası literatürdeki çalışmaların önemli bir bölümü, kayıtdışı çalışma ile kayıtlı çalışma arasındaki farkları, bireylerin ekonomik ve sosyal çıktıları açısından değerlendirdi. Öncelikle, kayıtdışı çalışmanın ücret gibi parasal getirisi ile yaşam ya da iş memnuniyeti gibi parasal olmayan getirisine etkilerini tahmin etme yönünde çaba sarf ettiler. Bu araştırmalar iki temel yaklaşımın öngörülerinin ekseninde yapıldı. Tam rekabetçi yaklaşım, bireylerin kendi özellikleri doğrultusunda kayıtdışı ile kayıtlı çalışma arasında tercih yaptığını ileri sürmektedir (Amaral ve Quintin, 2006). Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, bireylerin tüm özellikleri dikkate alındığında, kayıtdışı çalışma ile ekonomik ve sosyal çıktılar arasında bir bağıntının olmaması gerekir. Tam rekabetçi yaklaşımın aksine, bölünmüş işgücü piyasası yaklaşımı bireylerin çeşitli nedenlerden dolayı kayıtlı sektörden dışlandığını ve kayıtdışı sektörde çalışmak mecburiyetinde kaldıklarını belirtmektedir (Fields, 2009). Bu yüzden, aynı özelliklere sahip kayıtlı çalışanlarla kıyaslandığında, kayıtdışı çalışanların ekonomik ve sosyal çıktılarının düzeylerinin daha düşük olduğu iddia edilmektedir. Bu iki yaklaşımın karşıt öngörülerinin görgül olarak değerlendirilmesi ulusal ve uluslararası çalışma iktisadi literatürünün aktif bir araştırma alanını oluşturmaktadır.

Türkiye için yapılan çalışmaların temel odak noktası, kayıtdışı çalışma ile ücretler arasındaki ilişkinin incelenmesidir (Tansel, 1997, 1999, 2000, 2001; Başkaya ve Hülügü, 2011, Tansel ve Kan, 2012a).² Türkiye bağlamında bu makalenin temel katkısı, kayıtdışı çalışmanın parasal olmayan getirilerini inceleyen ilk çalışma olmasıdır. Özellikle, kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyet ölçümleri arasındaki bağıntılar istatistiksel olarak analiz edildi. Böyle bir çalışma iki açıdan önemlidir. Birincisi, kayıtdışı ile kayıtlı çalışma biçimlerini yaşam ve iş kalitesi açısından karşılaştırma imkanı sunar. İkincisi, kayıtdışı çalışmanın zorunluluktan mı yoksa tercih etmekten mi kaynaklandığının anlaşılmasına katkıda bulunur. Başka bir ifadeyle, tam rekabetçi yaklaşım ile bölünmüş işgücü piyasası yaklaşımının kayıtdışı çalışma olgusunu açıklama güçlerinin karşılaştırılmasına olanak sağlar. Yapılan analizlerde, 2004-2012 yılları arasında yapılan Yaşam Memnuniyeti Anketlerinin (YMA) verileri kullanıldı. YMA veri seti, bireylerin yaşamla ilgili çeşitli alanlardaki memnuniyetleri hakkında bilgiler içermektedir. İlaveten, çalışanlar arasında kayıtdışı çalışma konumunun saptanmasına imkan vermektedir. Bu bilgilerden faydalanarak bir işverene ya da bir işyerine bağlı olarak çalışanlar için, kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyet ölçümlerinin birlikte değişimi incelendi. Bu birlikte değişim analizinin bulguları, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasında negatif

² Tansel'in 1997 yılında gerçekleştirmiş olduğu çalışma, kayıtlı ve kayıtdışı çalışmanın ücretlere olan etkisini inceleyen ilk çalışmadır.

bir bağıntının olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca bu negatif bağıntının cinsiyet, yaş ve eğitim gruplarına göre değişip değişmediği incelendi. Bulgular, tahmin edilen negatif bağıntının tüm alt gruplarda bulunmakla birlikte, gruplar arasında bazı farkların olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma kapsamında yapılan birlikte değişim analizinin sonuçlarını değerlendirirken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar var. Birincisi, bireylerin çalışıp çalışmadıkları ile kayıtdışı çalışma konumlarının rassal bir şekilde belirlenmemesidir. Bu iki katmanlı seçim mekanizması dikkate alınmadığı takdirde, tahminler sapmalı olabilir. İkincisi, bireylerin gözlemlenemeyen özellikleri hem kayıtdışı çalışmayı hem de memnuniyet ölçümlerini etkileyerek, bu ikisi arasındaki bağıntının sapmalı bir şekilde tahmin edilmesine yol açabilir. Üçüncüsü, kayıtdışı çalışma memnuniyet düzeylerini belirlediği gibi, bu durumun tersinin de geçerli olma ihtimali yüksektir. Dolayısıyla, bu iki değişken arasındaki ilişkinin iki-yönlü olması tahminlerin sapmasızlığını olumsuz yönde değiştirir. Sonuncusu, bir işverene bağlı çalışanlar arasındaki kayıtlı ve kayıtdışı ayrımının ölçüm hataları içerme olasılığıdır. YMA veri setinin sınırlı bilgi içeren yapısı göz önünde tutulduğunda, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki neden-sonuç ilişkisini bozan bu problemlerin üstesinden gelmek mümkün gözükmemektedir. Bu yüzden, bu çalışmanın bulguları neden-sonuç ilişkisi bağlamında yorumlanırken maksimum seviyede özen gösterilmelidir.

Bu makale şu şekilde kurgulandı. Sonraki bölümde çalışmanın arka plan bilgileri sunuldu. Üçüncü bölümde araştırma yöntemi açıklandı. Dördüncü bölümde regresyon analizinin bulguları tartışıldı. Makale sonuç bölümüyle bitirildi.

2. Arka plan

2.1. Türkiye’de kayıtdışı çalışmanın temel yapısı

Tarihsel bir perspektiften değerlendirildiğinde, Türkiye’deki işgücü piyasasının belki de en önemli özelliklerden biri kayıtdışı çalışma biçiminin yaygın olmasıdır (Yereli ve Karadeniz, 2004; World Bank, 2010; Kümbetoğlu, User ve Akpınar, 2012).³ Ancak son 10 yılda kayıtdışı ekonomi ve istihdamı önlemeye yönelik uygulanan kamu politikaları sonucunda kayıtdışı istihdamın payı azalma eğilimindedir. 2004 yılında her 100 çalışandan yarısı kayıtdışı

³ Türkiye’deki kayıtdışı çalışma literatüründe, genel olarak, kişilerin kayıtdışı çalışma konumlarını tespit etmek amacıyla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Hanehalkı İşgücü Anketi ve Hanehalkı Bütçe Anketinden faydalanılmaktadır. Bu iki ankette, kişinin çalışılan işten dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olup olmadığı bilgisi toplanmaktadır. Bu bilgi kullanılarak, kişinin kayıtlı veya kayıtdışı çalıştığı belirlenmektedir. Bu makalede ise, Yaşam Memnuniyeti Anketinin kendine has yapısından dolayı başka bir şekilde kişinin kayıtdışı çalışma konumu ölçüldü. Bu ölçümün nasıl yapıldığı araştırmada kullanılan verinin ve değişkenlerin açıklandığı 3.1 kısmında detaylı bir şekilde tartışıldı.

konumda iken, bu sayı 2013 yılında 37'ye düştü.⁴ Bu yıllar arasında, kayıtdışı çalışma oranındaki bu azalmaya rağmen, kayıtdışı çalışan sayısı yaklaşık 8.5 ile 10 milyon arasında değişmiştir. Bu görel ve mutlak öneminin yanında, kayıtdışı çalışmanın belirlenmesinde bazı bireysel özellikler belirgin bir biçimde ön plana çıkmaktadır. Bu özelliklerden biri kişinin cinsiyetidir: Kadınlar erkeklere göre daha yüksek oranda kayıtdışı olarak çalışmaktadır. 2013 Hanehalkı İşgücü Anketinin (HİA) sonuçlarına göre, kadınların % 52'si kayıtdışı çalışırken, erkekler için bu oran % 30'dur. Kişinin yaşı kayıtdışı çalışmayı etkileyen bir başka özelliktir. Genç çalışanlar arasındaki yüksek düzeyde gerçekleşen kayıtdışı çalışma eğilimi, orta yaşlara doğru minimum seviyesine ulaşmakta; daha ileri yaşlarda ise tekrar yükselmektedir. 2013 HİA verileri, kayıtdışı çalışma ile yaş arasındaki bu U şeklinde olan bağıntıyı destekleyen bulgular sunmaktadır: 15-29 yaş grubundaki bireyler arasında % 36 olan kayıtdışı çalışma oranı, 35-44 yaş grubu için % 27'ye düşerken, 45-64 yaş grubu için % 50 civarında gerçekleşti. Ayrıca, bireylerin eğitim düzeyi ile kayıtdışı çalışmaları arasında negatif bir bağıntı bulunmaktadır. 2013 yılında, lise altı eğitim düzeyine sahip bireyler arasında kayıtdışı çalışma oranı % 52 iken, bu oran lise ve üniversite mezunları arasında sırasıyla % 19 ve % 5'dir. 2004-2013 dönemindeki tüm kayıtdışı çalışma eğilimindeki azalmaya paralel olarak, bu verilen oranlarda da düşüş olduğu ama işaret ettikleri bağıntıların niteliksel yapısının korunduğu gözlemlendi.

Bir başka önemli konu, kayıtdışı çalışmanın kişinin işteki konumuna göre nasıl değiştiğidir. Yatay-kesitsel bir perspektiften 2013 yılı incelenmeye devam edildiğinde, kayıtdışı çalışanların bileşimi açısından işverenlerin % 2'lik bir büyüklükle göz ardı edilebilecek bir grubu oluşturduğu gözlemlendi. Bu duruma rağmen, yaklaşık her altı işverenden biri kayıtdışı konumdadır. Ücretsiz aile işçisi ile kendi hesabına çalışanlar, kayıtdışı çalışanların iki önemli alt grubunu oluşturmaktadır. Bu iki grubun da kayıtdışı çalışanlar içindeki payları % 63 civarındadır. Ücretsiz aile işçileri arasında kayıtdışı çalışma oranı % 92 iken, kendi hesabına çalışanlar arasında % 62'dir. Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak bir işverene veya bir işyerine bağımlı çalışanlar, hem mutlak hem de göreceli büyüklükleri açısından kayıtdışı çalışanlar arasındaki diğer önemli bir grubu oluşturmaktadır.⁵ 2013 yılında, yaklaşık 3.3 milyon ücretli, kayıtdışı çalışanların % 35'ini temsil etmektedir. Öte yandan son iki grubun aksine, ücretli grubundaki kayıtdışı çalışma oranı daha düşük düzeyde (% 20) gerçekleşti.

Zaman serisi perspektifiyle 2004-2013 dönemi mercek altına alındığında, kayıtdışı çalışanları oluşturan alt grupların göreceli önemlerinin pek fazla

⁴ Bu bölümde verilen istatistiklerin hesaplanmasında, Türkiye İstatistik Kurumunun internet sayfasındaki İşgücü İstatistikleri veritabanından faydalanmıştır. Bu veritabanı, Hanehalkı İşgücü Anketinin sonuçlarını toplulaştırılmış biçimde sunmaktadır.

⁵ Çalışmanın sonraki bölümlerinde, ücretli, maaşlı ve yevmiyeli çalışanları belirtmek amacıyla kısaca ücretliler veya ücretli grubu terimleri kullanıldı.

değişmediği görülmektedir. Ancak tüm kayıtdışı çalışma oranındaki azalmaya paralel olarak, kendi hesabına çalışanlar hariç, alt gruplarda kayıtdışı çalışma oranı düşme eğilimi sergilemektedir. Örneğin, ücretli grupta, 2004 yılında % 32 olan kayıtdışı çalışma oranı 2013 yılında % 20'ye geriledi. Aynı dönemde, ücretsiz aile işçileri ve işverenlerde sırasıyla 4 ve 2 puanlık azalma oldu.

Sonuç olarak, 2013 yılı itibarıyla, zaman içindeki azalma eğilimine rağmen Türkiye nüfusunun yaklaşık yarısı doğrudan veya dolaylı olarak kayıtdışı çalışma olgusundan etkilenmektedir.⁶ Bu alt nüfus grubunun yaklaşık üçte birinin de ekonomik ve sosyal refahı ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak kayıtdışı çalışanların koşullarıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle, aşağıda gerçekleştirilen görgül analizin önceliği ücretli grup için kayıtdışı çalışmanın yaşam ve iş memnuniyetine etkilerini tahmin etmektir. Böyle bir analiz, aynı zamanda, kayıtdışı çalışmayı açıklamaya yönelik ortaya konan teorik yaklaşımların öngörülerinin sınanmasına imkan verir. Bu bağlamda, aşağıda ilk önce iki temel teorik yaklaşımın ana çerçevesi kısaca özetlendi. Sonra, iki koldan ilgili literatürdeki çalışmaların temel bulguları sunuldu. İlk olarak, Türkiye'de kayıtdışı çalışmanın etkilerini ölçen çalışmalar ele alındı. İkinci olarak da, uluslararası literatürde kayıtdışı çalışma ile iş ve yaşam memnuniyeti arasındaki bağıntıları irdeleyen çalışmalar tartışıldı.

2.2. Teori

Gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik yapının kayıtlı ve kayıtdışı sektör olarak sınıflandırılması, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde meydana gelen demografik, ekonomik ve sosyal gelişmelerle yakından bağlantılıdır (Todara ve Smith, 2012). Bu sınıflandırma özellikle, geçirdikleri dönüşümlere hazırlıksız yakalanan bazı büyük şehirler için geçerlidir. Kayıtlı sektörde çoğunlukla sermaye yoğun üretim teknolojisi kullanan büyük ölçekli firmalar faaliyette bulunmaktadır. Kullanılan üretim teknolojisi ve iş organizasyonunun bir sonucu olarak, yüksek ücretler, sosyal güvence ile çalışanını koruyan ve geliştiren insan kaynakları yönetiminin uygulamaları kayıtlı sektördeki işlerin temel özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak bu sektörün emek girdisine olan talebinin kısıtlı olması, nüfus artışı ve şehirlere yönelen göçler işsizliğin özellikle de merkezi şehirlerde artmasına yol açtı. Bu faktörlere ek olarak, ekonomik faaliyetlerin dengesiz gelişmesi, bu şehirlerde kayıtdışı sektörün doğmasıyla sonuçlandı. Kayıtlı sektörde çalışma olanağı bulamayanların birçoğu, geçimlerini sağlamak amacıyla

⁶ 2013 HİA sonuçlarına göre 9,379,000 kişi kayıtdışı çalışmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu, 2011 Nüfus ve Konut Araştırmasına göre Türkiye'deki ortalama hanehalkı büyüklüğünün 3.8 olduğu dikkate alınır, 9,379,000'i doğrudan ve 28,137,000 (9,379,000*3)'ü dolaylı biçimde olmak üzere toplamda 37,516,000 kişi kayıtdışı çalışmadan etkilenmektedir. 2011 Nüfus ve Konut Araştırmasına göre Türkiye'nin toplam nüfusunun 74,525,696 olarak belirlendiği dikkate alınır, bu etkilenen nüfus toplam nüfusun yaklaşık yarısıdır ((37,516,000/74,525,696): % 50.3).

emek yoğun ve küçük ölçekli üretim süreçlerinde istihdam edildi. Kayıtlı sektörün aksine, bu sektördeki işler çoğunlukla düşük ücretli, güvencesiz ve istikrarsız işlerden meydana gelmektedir.

1970'li yıllara kadar kayıtdışı çalışma geliştirmekte olan ülkelere özgü bir olgu olarak tanımlanırken, sonraki dönemde artan küreselleşme eğiliminden ötürü gelişmiş ülkelerin de işgücü piyasalarında sıklıkla gözlemlenen bir çalışma biçimi oldu (Portes ve Sassen-Koob; Flanagan, 2008). Bu öngörülmeyle gelişme sonucunda, kayıtdışı ile kayıtlı çalışmanın ekonomik ve sosyal çıktıları arasındaki farkların nitel ve nicel olarak açıklanmasına yönelik yapılan araştırmaların sayısında artış görüldü. Bu ilgi, özellikle de, ücret ve ücret dışı getiriler arasındaki farklar üzerine odaklandı. Kayıtlı çalışanlarla kıyaslandığında, kayıtdışı çalışanların hangi sebeplerden ötürü düşük düzeyde getiriler elde ettikleri açıklanmaya çalışıldı. İktisat literatüründeki temel olarak iki yaklaşım, söz konusu getirilerdeki farkların değişik sebeplerden kaynaklandığını ileri sürmektedir: Tam rekabetçi yaklaşımı ve bölünmüş işgücü piyasası yaklaşımı (Amaral ve Quintin, 2006; Fields; 2009, Chen, 2012)

Tam rekabetçi yaklaşımı, bireylerin beceri, beşeri ve sosyal sermaye gibi donanımlarına göre kayıtdışı ile kayıtlı çalışma arasında seçim yaptıklarını ileri sürmektedir. Bireylerin seçimlerinin firmaların gereksinimleriyle eşleşmesi halinde, kimin kayıtdışı çalışıp çalışmayacağı ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte firmaların özellikleriyle birlikte, bireylerin karşılaştırmalı üstünlükleri belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda tam rekabetçi yaklaşımı, kayıtlı ile kayıtdışı çalışma arasındaki getiri farkının bireylerin karşılaştırmalı üstünlüklerinden kaynaklandığını ifade etmektedir.⁷ Öyleyse bu yaklaşıma göre, bireylerin özellikleri dikkate alındığında -yani kayıtdışı konumları dışında diğer tüm özellikleri aynı olan bireyler karşılaştırıldığında- kayıtdışı ile kayıtlı çalışanlar arasındaki ücret veya memnuniyet ölçümlerindeki farkın ortadan kalkması gerekir.⁸ Bu çalışmanın görgül analizinin hedefi açısından değerlendirildiğinde, tam rekabetçi yaklaşım, kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkisinin sıfırdan farklı olmaması gerektiğini iddia etmektedir.

⁷ Kayıtdışı çalışma konumunun tercih edilmesinde, hem bireylerin hem de firmaların karşılaştırmalı üstünlükleri önemli bir işlev görür. Yukarıdaki anlatımda, bireylerin karşılaştırmalı üstünlükleri terimi, hem bireylerin hem de bu bireylerin çalıştıkları firmaların göreceli üstünlüklerini kapsamaktadır. Bu çalışmada kullanılan YMA veri seti bireyin çalıştığı firmanın özellikleri hakkında bilgi sunmamaktadır. Bu yüzden, makalede bireysel özellikler temelli karşılaştırmalı üstünlüklere daha fazla vurgu yapılmıştır.

⁸ Bu çerçevede ilgili literatürdeki şu iki betimsel bulgunun değerlendirilmesi açıklayıcı olacaktır: Birinci bulgu, gençlerin, az eğitilmiş bireylerin ve kadınların düşük ücret aldıkları ve yüksek olasılıkla kayıtdışı çalıştıklarıdır. İkincisi, kayıtdışı çalışma ile ücret ve memnuniyet düzeylerinin negatif bağıntılı olduğudur. Bu iki bulgu tam rekabetçi yaklaşımın ana öngörüsünü temellendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, bireylerin tüm özelliklerinin kontrol edilmesi durumunda, kayıtdışı çalışmanın ilgili çıktılara kendi başına herhangi bir negatif etkisinin olmaması gerekir. Çünkü söz konusu negatif etki kayıtdışı çalışmadan değil, bireylerin özelliklerindeki değişikliklerden kaynaklanmaktadır.

Alternatif bir içgörü sunan bölünmüş işgücü piyasası yaklaşımı, kayıtdışı veya kayıtlı çalışmanın bir tercih etme meselesi olmadığını, aksine bazı bireylerin kayıtdışı çalışmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla, aynı özelliklere sahip olsalar bile, kayıtdışı çalışanların kayıtlı çalışanlardan daha düşük ücret ve memnuniyet düzeyinde oldukları öngörülür. Bölünmüş işgücü piyasası yaklaşımına göre, bu negatif etkinin birbiriyle bağıntılı iki nedeni vardı. Birincisi, aşırı talep ve/veya eksik arz yüzünden, kayıtlı işgücü piyasasındaki işlerin tayinleme kapsamında dağıtılmasıdır. İkincisi, kayıtdışı ile kayıtlı işgücü piyasaları arasında geçişkenliğin oldukça sınırlı olması veya hiç olmamasıdır. Bu sebepler yüzünden kayıtlı işlere erişimden yoksun olanlar, geçimlerini sağlayabilmek için istikrarsız, korunmasız ve düşük ücretli kayıtdışı işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu da, kayıtlı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyet ölçümlerinin birlikte negatif yönde değişmesine yol açar.

Ancak bölünmüş işgücü piyasası yaklaşımı, bu negatif bağıntının kayıtdışı çalışan herkes için gerçekleşmemesi ihtimali üzerinde durur (Maloney, 2004; Fields, 2009). Bu durumun temel nedeni olarak da, kayıtdışı işgücü piyasasının kendi içinde düşük ve yüksek katmanlar olarak bölünmesi gösterilir. Bu katmanlı yapının alt bölümündekiler, geçimlerini sağlayacak başka araçlardan yoksun olmalarından ötürü zorunlu, gönülsüz olarak kayıtdışı çalışırlar. Bu gruptakiler, kayıtdışı çalışmanın yukarıda sıralanan tüm olumsuzluklarına maruz kalırlar. Öte yandan, bazı bireyler yaptıkların işin gereksinimlerine ve özelliklerine ek olarak, aile, kişisel ve sosyal yaşamlarındaki faaliyetlere daha fazla önem vermelerinden dolayı kayıtdışı çalışmayı tercih ederler. Yüksek katmanda yer alanlar olarak tanımlanan bu bireyler arasında kayıtdışı çalışma, bağımsız iş yapma, esnek zaman çizelgesi ekseninde çalışma ve kendilerini geliştirici etkinliklerde bulunma olanaklarını sağlamaktadır. Bu özel durumda, kayıtdışı çalışmanın yaşam ve iş memnuniyet ölçümlerini pozitif yönde etkilemesi söz konusu olabilir. Özetle, bölünmüş işgücü piyasası yaklaşımı, kayıtdışı işgücü piyasasındaki düşük ve yüksek katmanların göreceli nicel öneminin kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki ilişkinin yönünü tayin edeceğini ileri sürmektedir. Daha açık bir ifadeyle, zorunluktan dolayı kayıtdışı çalışan sayısının gönüllü olarak kayıtdışı çalışanlarınkinden daha fazla olduğu durumlarda söz konusu ilişkinin negatif olması beklenirken, aksi takdirde pozitif olması olasıdır.

Bu iki ana yaklaşımın içgörülerine ek olarak, insan kaynakları yönetimi yaklaşımının bazı temel önermeleri ile firma büyüklüğü gibi çevresel etkenler ve işçi-işveren arasındaki farklı ilişki biçimlerinin dikkate alınması, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı yapabilir (Sadullah, 2013; Tansel ve Gazioğlu, 2014). Örneğin yapılan işin monoton olması, sürekli tekrardan oluşması çalışanların yaşam ve iş memnuniyet düzeylerini aşağıya çekebilir. Bu tür sıkıcı işlerin kayıtlı sektörde daha yoğun

olması durumunda, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki negatif bağıntı zayıflayabilir. Benzer bir şekilde, ücret, sosyal koruma ve iş güvenliği gibi unsurların oluşturduğu güvenceli çalışma ile görev çeşitliliği, esnek çalışma çizelgeleri ve özerklik gibi unsurların oluşturduğu esnek çalışmanın kayıtdışı çalışma konumuna göre nasıl değiştiği önem kazanmaktadır.⁹ Burada, gerek güvenceli çalışmanın gerekse esnek çalışmanın yaşam ve iş memnuniyeti ile pozitif bağıntılı olduğu ama bu ikisi arasında bir değiş-tokuş olduğunun altı çizilmelidir. Bu bağlamda, mesela, belirli bir ölçüde esneklik sağlarken güvence sağlamaması, kayıtdışı çalışmanın memnuniyet ölçümlerine etkilerinin her iki yönde gerçekleşmesine neden olur. Kayıtdışı ile kayıtlı sektör arasındaki çalışma biçimindeki farklara ek olarak, her iki sektörün kendi içindeki çalışma biçimleri güvence-esneklik bileşimi açısından değişkenlik gösterebilir. Daha açık bir anlatımla, kayıtlı ve kayıtdışı sektörlerdeki işgücü piyasalarında güvence-esneklik bileşimine göre değişkenlik gösteren farklı alt piyasalar mevcut olabilir. Bu şekilde parçalanmış bir yapı içinde, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümlerinin arasındaki bağıntının yönünü önsel olarak belirlemek pek mümkün görülmemektedir. Öyleyse, ancak kapsamlı bir regresyon analizi sonucunda, bu söz konusu ilişkinin varlığı, yönü ve büyüklüğü hakkında bazı ipuçlarına ulaşılabılır. Bundan dolayı, üçüncü bölümde araştırma yöntemi ortaya konmuş, dördüncü bölümde ise elde edilen bulgular çok yönlü olarak mercek altına alınmıştır.

2.3. *İlgili literatürün kısa bir değerlendirilmesi*

Yukarıda kısaca sunulan teorik öngörülerin ışığı altında yapılan görgül çalışmaların temel hedefi kayıtdışı çalışmanın parasal ve parasal olmayan çıktılarına etkilerini tahmin etmek oldu. Ancak üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde açıklanan sebeplerden dolayı, kayıtdışı çalışmanın etkilerini neden-sonuç ilişkisi analizi (nedensellik analizi) kapsamında değerlendirmek oldukça zor bir iştir. En baştan söylemek gerekirse, kayıtdışı çalışmanın nedensel etkilerini elde etmek için gerekli ideal bir deneysel düzenek şu şekilde özetlenebilir: Gözlemlenen ve gözlemlenemeyen özelliklerinden bağımsız olarak bireylerin kayıtdışı ve kayıtlı çalışma konumlarına atanması. Ancak böyle bir deneysel düzende, bireylerin ilk önce işgücü piyasasına sonra da kayıtdışı çalışmaya katılma süreçlerini belirleyen katmanlı seçim mekanizmaları bertaraf edilir. Bununla yakından ilgili olarak,

⁹ Burada kastedilen esnek çalışma biçimi çalışanların perspektifinden ele alınmıştır. Çalışan-odaklı esnek çalışmada, çalışanlar işteki sorumlulukları ile aile yaşamlarını ve önem atfettikleri diğer faaliyetleri uyumlaştırabilmektedirler. İşveren çıkarlarının esas alındığı işveren-odaklı esnek çalışma ise farklı uygulamaları kapsamaktadır. Üretilen malın talebindeki dalgalanmalara bağlı olarak, çalışanlara uzun mesai yaptırılması, ücretsiz izin verilmesi veya iş tanımlarının değişken olması bu uygulamalardan bazılarıdır. Bu tanımsal çerçevede, çalışan-odaklı esnek çalışmanın çalışanların memnuniyet ölçümlerini pozitif yönde tesir etmesi beklenirken, işveren-odaklı esnek çalışmanın aynı ölçümleri negatif olarak etkilemesi söz konusudur.

ayrıca, öz disiplin, yaratıcılık, motivasyon ve beceri gibi ölçülmesi pek mümkün olmayan öğelerin kayıtdışı çalışma ile çıktıları arasında yapay bir ilişkiye neden olmalarının önüne geçilir. Bu deneysel düzenekte diğer iki önemli sorunun yol açtığı bozucu etkiler minimuma seviyeye indirilir. Bunlardan ilki, kayıtdışı çalışma ile ücret ve memnuniyet gibi çıktılar arasındaki ilişkinin iki-yönlü olması; ikincisi ise kayıtdışı ve kayıtlı çalışmaların sınıflandırılmasında yapılan ölçüm hatalarıdır.

Kayıtdışı çalışmanın etkilerini tahmin etmeye odaklanan araştırmalar, veri setlerinin sağladığı olanaklar ölçüsünde, bu olası ekonometrik sorunların tesirlerini azaltmaya çabaladılar. Örneğin Tansel (1999, 2001) yatay kesitli veri olan 1994 Hanehalkı Bütçe Anketini kullandığı çalışmalarında, ücretliler arasında, kayıtdışı çalışanların kayıtlı çalışanlardan daha az ücret aldıklarını bulmuştur.¹⁰ Uyguladığı ekonometrik yöntemde, bir yandan birey düzeyindeki değişkenleri kontrol ederken, diğer yandan onların işgücüne ve kayıtdışı sektörüne rastgele olmayan katılımlarını dikkate almıştır. Tansel, özellikle erkekler için kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen negatif getirisini, Türkiye'deki işgücü piyasasının bölünmüşlüğüne dair bir belirti olarak yorumlamıştır. Başkaya ve Hülagü (2011), 2005-2009 dönemine ait Hanehalkı İşgücü Anketlerini kullanarak benzer bir sonuca ulaştılar. Fakat daha önceki çalışmalardan farklı olarak, karakteristik özellikleri bakımından kayıtdışı ile kayıtlı çalışanlar arasındaki farkları kontrol etmek amacıyla eğilim puanı eşleştirme yönteminden faydalandılar. Bu yöntem sayesinde sadece kayıtdışı çalışma konumu açısından farklı olan çalışanları karşılaştırma fırsatını yakaladılar. Uyguladıkları hem regresyon yönteminin hem eğilim puanı eşleştirme yönteminin tahminleri, kayıtdışı çalışma ile ücret düzeyi arasında negatif bir bağıntı olduğunu göstermiştir.

Fakat bu negatif bağıntı, Tansel ve Kan'ın (2012a) 2006-2009 yıllarını içeren Türkiye Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasını kullandıkları çalışmalarında bulunamadı. Bu verinin boylamsal olma özelliğinden faydalanarak, kayıtdışı ile kayıtlı çalışanlar arasında sabit özellikler farklarını kontrol ettiler. Ayrıca, bu iki grubun içindeki değişken (heterojen) alt gruplar kantil regresyon modeli kapsamında dikkate alınmıştır. Uygulanan ekonometrik yöntemler sonucunda, Tansel ve Kan (2012a) kayıtdışı ile kayıtlı çalışan arasındaki ücret farkının ortadan kalktığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, hem gözlemlenebilir hem de sabit gözlemlenemeyen özellikler açısından aynı olan bireyler karşılaştırıldığında, kayıtdışı çalışmanın ücret üzerindeki negatif etkisi

¹⁰ Aynı ekonometrik yöntemler kullanılmasına rağmen, bu iki çalışmada kayıtdışı çalışanlar farklı şekilde tanımlanmıştır. Kayıtdışı çalışanları, birinci çalışmada bir işverene bağlı olarak ücret karşılığında çalışan ama sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmayanlar oluştururken; ikinci çalışmada bu gruba kendi hesabına çalışanlar da dahil edilmiştir.

ortadan kalkmaktadır. Bu da Türkiye için bölünmüş değil, tam rekabetçi bir işgücü piyasasının varlığını işaret etmektedir.

Bölünmüş işgücü piyasasının olup olmadığını sorgulamanın bir başka yöntemi, kayıtdışı ile kayıtlı sektör arasındaki hareketliliği, geçişkenliği incelemektir. Türkiye Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasından faydalanarak, Tansel ve Kan (2012b) çeşitli işgücü piyasası konumları arasındaki hareketliliği kayıtdışı ve kayıtlı çalışma bağlamında analiz etti. Bu analizin bulgularından biri, bireylerin işsizlik dışındaki başlangıç konumlarını değiştirmelerinin pek mümkün olmadığıdır. Kayıtlı ücretlilerin yaklaşık % 90'ının herhangi bir hareket içinde olmadığı tespit edilmiştir. Bu da, kayıtlı ücretli olarak çalışmanın kesin tercih edildiğini, yani bireylerin ancak başka çareleri olmadığı zaman kayıtdışı ücretli çalıştıklarını göstermektedir. Bu çıkarımı güçlendiren bir diğer bulgu, kayıtlı ücretli ile kayıtdışı ücretli konumları arasındaki hareketliliğin büyük ölçüde tek yönlü olmasıdır. Kayıtdışı ücretli konumdan kayıtlı ücretli konuma geçiş % 13 iken bunun tersi yönündeki geçiş sadece % 2 düzeyindedir. Bu bulgularla uyumlu olarak, ayrıca, işsizlerin kayıtlı ücretli konumdan ziyade kayıtdışı ücretli konuma geçiş yaptıkları gözlemlendi. Sonuçta, işgücü piyasa konumları arasındaki geçişlerin analizi, kayıtlı çalışmaya erişimde bazı engeller olduğunu, dolayısıyla bölünmüş işgücü piyasasının varlığını destekler niteliktedir.

Özetle, uluslararası literatürün bulgularına benzer bir biçimde, Türkiye'deki kayıtdışı çalışmanın etkileriyle ilgili yapılan çalışmalar birbiriyle çelişen sonuçlara ulaşmaktadır. Bu durum, kayıtdışı çalışmanın etkileri üzerine modern ekonometrik analizlerin normlarına uygun daha fazla araştırmanın yapılması gerektiğini işaret etmektedir.

Yaşam ve iş memnuniyetine etkileri bakımından kayıtdışı çalışma olgusuna odaklanan çalışma sayısı oldukça azdır. Mesela, Perry vd. (2007) yaptıkları betimsel çalışmada, ücretliler ve bağımsız çalışanlar arasında kayıtdışı çalışma konumuna göre iş memnuniyetinin nasıl değiştiğini Dominik Cumhuriyeti ve Kolombiya için inceledi. Bu incelemenin bulguları, genel olarak, kayıtlı çalışanların ortalama iş memnuniyet düzeyinin kayıtdışı çalışanlarınkinden yüksek olduğunu göstermektedir: Dominik Cumhuriyeti için, kayıtlı ile kayıtdışı ücretliler arasındaki fark 5.3 puan¹¹; kayıtlı ile kayıtdışı bağımsız çalışanlar arasındaki fark 9 puan olarak hesaplandı. Kolombiya'da, bu farklar sırasıyla 21.6 ve 11.8 olarak bulundu. Bu da, kayıtdışı ücretliler ve kayıtdışı bağımsız çalışanlar arasında iş memnuniyeti bakımından olumsuz durumun Kolombiyalı çalışanlar için daha şiddetli olduğunu göstermektedir.

¹¹ Yazarlar, aile işçilerinin kayıtdışı çalışan gruba dahil edilmediği zaman bu farkın önemli ölçüde azaldığını belirtmektedir.

Pratap ve Quintin (2006) boylamsal özelliği olan Arjantin Hanehelki verisinden faydalanarak Buenos Aires ve banliyöleri için kayıtlı çalışmanın ücrete ve iş memnuniyetine etkilerini tahmin ettiler. Bu veri birey tarafından beyan edilen iş memnuniyeti bilgisini içermediğinden, şu üç soruya verilen cevapları iş memnuniyeti ölçümü için vekil değişken olarak kullandılar: (1) Farklı bir iş arıyor musunuz? (2) Daha fazla saat çalışmak ister misiniz? (3) Yaptığımız temel işte haftada kaç saat çalışıyorsunuz? Pratap ve Quintin (2006), ilk önce bireylerin ve işletmelerin özelliklerinin içinde yer aldığı regresyon modelini tahmin ettiler. Sonraki aşamada, gözlemlenebilir özellikler açısından birbirinin aynısı kayıtdışı ile kayıtlı çalışanlara odaklanmak amacıyla, eğilim puanı eşleştirme yöntemini uyguladılar. Son olarak da, sabit gözlemlenemeyen özelliklerin etkisini ortadan kaldırmak için aynı özelliklere sahip ama zaman içinde kayıtlı ile kayıtdışı sektör arasında hareket edenlere dikkati çevirdiler. Burada, eğilim eşleştirme puan yöntemi ile farkların-farkı yöntemi birlikte tatbik edildi. Birinci aşamada elde edilenlerin aksine ikinci ve üçüncü aşamada elde edilen tahminler, kayıtdışı çalışmanın ücrete ve iş memnuniyeti ölçümlerine etkilerinin sıfırdan farklı olmadığını işaret etmektedir.

Pages ve Madrigal (2008) düşük-gelirli ülke kategorisindeki Honduras, Guatemala ve El Salvador için iş memnuniyeti açısından kayıtdışı çalışma ile kayıtlı çalışma arasındaki farkı incelediler. Çeşitli kayıtdışı çalışma tanımlarını uygulayarak farklı işgücü piyasası konumlarını karşılaştırdılar: Kendi başına çalışanlar, 10'dan az işçinin bulunduğu işletmelerde çalışanlar, 10'dan fazla işçinin çalıştığı firmada kayıtlı çalışanlar ile aynı büyüklükteki firmada kayıtdışı çalışanlar. Pages ve Madrigal (2008), sadece çalışanlara odaklanılmasından dolayı meydana gelen seçim sapmasından kurtulmak için iki aşamalı Heckman düzeltme yöntemini (Heckman, 1976) kullandılar. Birinci aşamada işgücüne katılma denklemi, ikinci aşamada ise iş memnuniyeti denklemi tahmin edildi. İş memnuniyetini belirleyen değişkenlerden bağımsız olarak, işgücüne katılım denklemini tanılamak maksadıyla 4-10 yaş grubundaki çocukların sayısı ve bu değişkenin ebeveynlerin cinsiyeti ile olan etkileşim terimleri kullanıldı. Önemli değişkenlerin modelden dışlanması olasılığını bertaraf etmek için vekil değişken yöntemine ek olarak, kullanılan boylamsal veri sayesinde bireylerin hem kayıtdışı çalışmalarını hem de iş memnuniyetlerini tesir eden sabit etkiler kontrol edildi. Uygulanan yöntemler sonucunda elde edilen bulgular, büyük firmalarda kayıtlı çalışanların diğer tüm çalışanlardan daha yüksek iş memnuniyetine eriştiğini işaret etmektedir. Ayrıca küçük işletmelerde çalışanlara kıyasla, kendi başına çalışanların yaptıkları işten daha fazla memnun oldukları tespit edildi. Bu iki gruptaki kayıtdışı çalışma sıklığı dikkate alındığında, bu bulgu kayıtdışı çalışmanın iş memnuniyeti açısından getirisinin kayıtdışı çalışanların alt grupları arasında değişkenlik sergilediğini göstermektedir.

3. Araştırma yöntemi

3.1. Veri ve değişkenler

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından gerçekleştirilen Yaşam Memnuniyeti Araştırması (YMA) kullanıldı. İlk kez olarak YMA, 2003 yılında gerçekleştirilen Hanehalkı Bütçe Anketinde bir alt bölüm olarak yer aldı. 2004 yılından itibaren ise YMA, ayrı bir çalışma olarak TÜİK tarafından her yıl yapılmakta ve verileri araştırmacılarla paylaşılmaktadır. 2004-2012 dönemine ait yıllık veriler birleştirilerek regresyon analizinde faydalanılan veri seti oluşturuldu. YMA veri seti bireylerin cinsiyet, yaş, medeni durum gibi temel demografik özellikleri ile eğitim seviyesi, istihdam konumu ve hanehalkı geliri gibi temel sosyoekonomik özellikleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu temel bilgilere ilaveten, bireylerin genel yaşam memnuniyet düzeyleri ile birlikte sağlık, iş yaşamı, aile yaşamı gibi yaşamın temel alanlarındaki memnuniyet düzeylerini ölçen değişkenleri kapsamaktadır.

Böyle bir içerikle donatılmış YMA veri setini analiz ederek bu çalışma, kayıtlı ve kayıtdışı istihdam olarak gerçekleşen ayrışmanın bireylerin genel yaşam ve iş memnuniyetine ne ölçüde yansıdığını araştırdı. Analiz edilen örnekleme (analiz örneklemini) elde etmek için ilk önce 2004-2012 dönemine ait yıllık veriler birleştirildi.¹² Sonra, bu birleştirilmiş veri setine Tablo 1’de belirtilen kısıtlar uygulandı. Birincisi, analiz örnekleme sadece 18-64 yaş grubundaki bireylerle sınırlandırıldı. İkincisi, çalışmayan bireyler ile tarım sektöründe çalışanlar analiz örnekleminin dışında bırakıldı. Son olarak, üç farklı istihdam grubu analiz örneklemine dahil edilmedi: İşverenler, kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçileri. Özetle, 18-64 yaş grubunda bulunan ve tarım dışı sektörlerde bir işverene veya bir işyerine bağlı ücretli, maaşlı veya yevmiyeli olarak çalışanlar analiz örneklemini oluşturdu. Takip eden bölümlerdeki görgül analizlerde, bu uygulanan kısıtların tahmin sonuçlarını ne ölçüde etkilediği incelendi.

¹² Makalede, analiz edilen örnekleme yerine kısaca analiz örnekleme terimi kullanılmıştır.

Tablo 1

Analiz örneklemin türetilmesinde uygulanan kısıtlar: 2004-2012 YMA veri seti

Kısıtın tanımı	Örneklem büyüklüğü	Kayıtdışı çalışanların yüzdesi
Kısıt yok. 2004-2012 YMA veri setinin tamamı	62,931	% 26.08
18-64 yaş aralığında bulunmayanların dışarıda bırakılması	55,445	% 26.66
Tarımda çalışanların veya çalışmayanların dışarıda bırakılması	18,986	% 17.55
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışmayanların dışarıda bırakılması	14,755	% 15.40

Tabloda, tanımları verilen kısıtların uygulanması sonucunda oluşan örneklem büyüklüğü ve kayıtdışı çalışanların yüzdesi verildi.

Regresyon analizinde kullanılan açıklanan ve açıklayan değişkenlerle ilgili temel bilgiler Tablo 2’de verildi. Bu tabloda ilk olarak bireylerin yaşam ve iş memnuniyetlerini ölçen değişkenler tanımlandı (Panel A). Bireylerin beyan ettikleri öznel yaşam memnuniyetini ölçmek amacıyla, “Bir bütün olarak yaşamınızı düşündüğünüzde ne kadar mutlusunuz?” sorusuna verilen cevaplar şu şekilde kodlandı: “çok mutsuz” (==1), “mutsuz” (==2), “orta -ne mutlu ne mutsuz-” (==3), “mutlu” (==4), “çok mutlu” (==5). Benzer bir yeniden kodlama işlemi bireylerin işleriyle ilgili deneyimlerini ölçen üç değişkende yapıldı: İş memnuniyeti, ücret memnuniyeti, işyeri ilişkileri memnuniyeti. Yaşam memnuniyeti değişkenine benzer şekilde, bu üç değişken 5 puanlık ölçek üzerinden değerler almaktadır. 1 değeri en düşük, 5 değeri en yüksek memnuniyet düzeyini göstermektedir. Ayrıca YMA kapsamında, bireylerin işleriyle ilgili şu alanlarda sorun yaşayıp yaşamadıkları sorulmaktadır: İdari konularda, ücretler arası farklılıkta, ücret miktarında ve çalışma koşullarında. Tablo 2’de gösterildiği gibi, bu sorulara verilen cevaplardan yararlanmak amacıyla dört kukla değişken oluşturulmuştur. Bu kukla değişkenleri, birey işle ilgili alanda sorun olmadığını beyan ederse 1, aksi takdirde 0 değerini almaktadır.

Tablo 2
Regresyon analizinde kullanılan değişkenlerin temel bilgileri

Değişken adı	Değişken tanımı	Ortalama	Standart sapma
A. Açıklanan Değişkenler			
Yaşam memnuniyeti	Bireyin yaşamdan duyduğu memnuniyet (1-5 aralığı).	3.577	0.008
İş memnuniyeti	Bireyin işinden duyduğu memnuniyet (1-5 aralığı).	3.617	0.008
Ücret memnuniyeti	Bireyin işten elde ettiği kazançtan memnuniyet (1-5 aralığı).	2.867	0.010
İşyeri ilişkileri memnuniyeti	Bireyin işyerindeki ilişkilerinden memnuniyeti (1-5 aralığı).	3.888	0.006
İdari konularda sorun olmaması	Eğer birey idari konularda sorun olmadığını beyan ederse 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.802	0.004
Ücretler arası farklılıkta sorun olmaması	Eğer birey ücretler arası farklılıkta sorun olmadığını beyan ederse 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.492	0.005
Ücret miktarında sorun olmaması	Eğer birey ücret miktarında sorun olmadığını beyan ederse 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.412	0.005
Çalışma koşullarında sorun olmaması	Eğer birey çalışma koşullarında sorun olmadığını beyan ederse 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.624	0.005
B. Açıklayan değişkenler			
Kayıtdışı istihdam konumu	Eğer birey sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değilse 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.154	0.004
Kadın	Eğer birey kadın ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.211	0.004
Yaş	Yıl cinsinden yaş. Regresyon modellerine ayrıca yaşın karesi değişkeni dahil edilmiştir.	34.06	0.090
Lise altı eğitimi	Eğer bireyin tamamladığı en yüksek eğitim düzeyi lise eğitiminden daha düşük ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.493	0.005
Lise mezunu	Eğer bireyin tamamladığı en yüksek eğitim düzeyi lise eğitimi ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.269	0.004
Üniversite mezunu	Eğer bireyin tamamladığı en yüksek eğitim düzeyi yüksek okul veya üniversite eğitimi ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.237	0.004
Evli	Eğer birey evli ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.711	0.004
Hiç evlenmemiş	Eğer birey hiç evlenmemiş ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.270	0.004
Boşanmış veya eşi ölmüş	Eğer birey boşanmış veya eşi ölmüş ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.019	0.001

Sağlık endeksi	Sağlık memnuniyeti (1-5 aralığı).	3.822	0.007
Reel hanehalkı gelirin logaritması	Reel hanehalkı gelirinin logaritması. Cari değerlerle verilen gelir aralıklarından reel hanehalkı geliri elde edilmesi için şu işlemler yapıldı. İlk önce, 2003 yılının baz yıl olduğu tüketici fiyat endeksi kullanılarak, her bir gelir aralığının alt ve üst limit değerleri reel olarak hesaplanmıştır. Daha sonra, bu iki reel gelir değerinin ortalaması, ilgili gelir aralığında bulunan hane halklarının reel geliri olarak atanmıştır. En yüksek gelir aralığında üst limitin olmamasından ötürü, alt limitin 1.5 katı bu aralıkta bulunanların reel hanehalkı geliri olarak belirlenmiştir.	6.582	0.007
Hanehalkı büyüklüğünün logaritması	Hanehalkı büyüklüğünün logaritması	1.301	0.004
Bağımlı nüfusun oranı	6 yaşından küçük veya 64 yaşından büyük hanehalkı üyelerinin oranı	0.456	0.006
Kent	Eğer birey kentte ikamet ediyorsa 1, aksi takdirde 0 değerini alır. Bu sınıflandırmada, nüfusu 20,001 ve daha fazla olan yerleşim yerleri "Kent", 20,000 ve daha az nüfusa sahip olan yerler ise "Kır" yerleşim yerleri olarak tanımlanmıştır.	0.814	0.004
Madencilik ve taşocaklığı, elektrik, gaz, su.	Eğer bireyin çalıştığı işyerinin iktisadi faaliyet kolu madencilik ve taşocaklığı, elektrik, gaz, su ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.034	0.002
İmalat sanayi	Eğer bireyin çalıştığı işyerinin iktisadi faaliyet kolu imalat sanayi ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.226	0.004
İnşaat	Eğer bireyin çalıştığı işyerinin iktisadi faaliyet kolu inşaat ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.073	0.002
Toptan ve perakende ticaret, otel ve lokanta	Eğer bireyin çalıştığı işyerinin iktisadi faaliyet kolu toptan ve perakende ticaret, otel ve lokanta ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.143	0.003
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	Eğer bireyin çalıştığı işyerinin iktisadi faaliyet kolu ulaştırma, depolama ve haberleşme ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.062	0.002
Mali kurumlar	Eğer bireyin çalıştığı işyerinin iktisadi faaliyet kolu mali kurumlar ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.020	0.001
Kişisel, toplumsal ve sosyal hizmetler	Eğer bireyin çalıştığı işyerinin iktisadi faaliyet kolu kişisel, toplumsal ve sosyal hizmetler ise 1, aksi takdirde 0 değerini alır.	0.441	0.0047

Tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlıkları kullanılarak hesaplandı.

Yukarıda belirtildiği gibi, analiz örnekleme sadece bir işverene veya bir işyerine bağlı ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışanlarla sınırlandırılmıştır. Çalışmanın temel amacı açısından, bu analiz örnekleminde bulunanların kayıtdışı konumlarının tespit edilmesi önemlidir. Ancak YMA veri seti, bu tespitin yapılabilmesi için oldukça sınırlı bilgi sunmaktadır. Bu araştırmanın soru kağıdında, bireyin sosyal güvenlik kapsamında olup olmadığını ölçmek için cevabı dikkate alınan soru şudur: “Hangi sosyal güvenlik kapsamından yararlanıyorsunuz?”. Çalışanlar arasında, bu soruya karşılık “kayıtlı değil” cevabını verenler kayıtdışı çalışanlar, kayıtlı oldukları kurumu belirtenler ise kayıtlı çalışanlar olarak sınıflandırılmıştır. Çalışanların kayıtlı olma konumunu gösteren bu değişkene ek olarak, memnuniyet literatüründe yaygın olarak kullanılan değişkenler tahmin edilen regresyon modeline dahil edildi (Dolan, Peasgood ve White, 2008). Tablo 2’nin Panel B’inde gösterildiği gibi, bu değişkenler cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum, hanehalkı geliri, hanehalkı büyüklüğü, yerleşim yeri türü ile iktisadi faaliyet kolu ve yıl kukla değişkenlerinden oluşmaktadır. İlaveten, beyan edilen sağlık memnuniyeti (sağlık endeksi) ve hanehalkı içindeki bağımlı nüfusun oranı bağımsız değişken olarak kullanıldı. Sağlık endeksinin regresyon modelinde dahil edilmesi sayesinde, bireylerin sağlık durumlarının hem kayıtdışı çalışma konumlarını hem de yaşam ve iş memnuniyetlerini etkileme olasılığı kontrol edildi. Böylece, bireylerin sağlık durumlarının regresyon modelinde bulunmaması sonucunda ortaya çıkabilecek dışlanan değişken sapması problemi sınırlı da olsa bertaraf edilmeye çalışıldı. Hanehalkı büyüklüğüne koşullu olarak bağımlı nüfusun kontrol edilmesi, çalışanların kayıtlı olma konumları ile memnuniyet ölçümlerini etkileyen ve haneler arasında değişkenlik gösteren bakım servisi talebinin dikkate alınmasına imkan verdi.

3.2. Regresyon analizi: Birlikte değişim analizi veya nedensellik analizi

Yaşam ve iş memnuniyetini belirleyen etmenleri inceleyebilmek için, bireyin beyan ettiği memnuniyet ile gerçek (gerçekleşen) memnuniyet arasındaki ilişkinin fonksiyonel olarak tanımlı olduğunu varsaymak gerekir. Bu varsayım matematiksel olarak şu şekilde ifade edilir (Powdthavee, 2008):

$$Y = f(g(M, X, EMP)) + u \quad (1)$$

Burada, Y bireyin beyan ettiği memnuniyet ölçümlerini gösterir. Bireyin gerçek memnuniyeti, $g(.)$ fonksiyonu ile belirtilir. $f(.)$ fonksiyonu, beyan edilen ile gerçek memnuniyet arasındaki ilişkiyi gösterir. M hanehalkı gelirini, X demografik ve sosyoekonomik değişkenlerden oluşan vektörü belirtir. İki değerli bir değişken olan EMP bireyin kayıtdışı çalışıp çalışmadığını gösterir.

Hata terimi, u , beyan edilen ile gerçek olan ölçümler arasındaki farklılıkların kaynaklarını içerir.

Bireylerin memnuniyet ölçümlerindeki her bir bağımsız değişkenin göreceli ağırlığını belirlemek amacıyla aşağıda verilen regresyon denklemi tahmin edildi:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \log(M) + \beta_2 EMP + X' \lambda + u. \quad (2)$$

Denklem (1) ve (2)'deki tüm değişkenlerle ilgili detaylı bilgiler Tablo 2'de verildi. Tüm tahmin etme işlemlerinde YMA veri setindeki örneklem ağırlığı kullanıldı. Ayrıca, standart hatalar yıllara göre kümelendirildi. Bu kümelendirme işlemi sayesinde, yıllara göre değişkenlik gösteren hata teriminin yapısı ile aynı yıla ait gözlemler arasındaki korelasyon dikkate alındı.

Daha önce de belirtildiği gibi regresyon analizinde, 2004-2012 dönemini kapsayan birleştirilmiş yatay-kesitli veri kullanıldı. Yatay-kesitli veri için ekonometri literatüründe vurgulanan sorunlar, bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen analizler için de geçerlidir. Bu sorunlardan ilki, analiz örnekleminin sadece çalışan bireylerle sınırlanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Çalışanların çalışmayanlardan gözlemlenemeyen özellikler bakımından farklı olması, tahminlerin sapmalı olmasına neden olur. Bu durum, ekonometri literatüründe, seçim sapması olarak tanımlanır. Bu sorunun olumsuz etkilerini gidermek için memnuniyet ölçümlerinden bağımsız olarak, bireylerin çalışma davranışlarını değiştiren değişkenlere veya dışsal bir yapısal değişime gereksinim vardır. Ancak YMA veri setinin dar olan kapsamı dikkati alındığında, bu türden bir çözümün bulunması oldukça zordur.

İkinci sorun, Denklem (2)'deki EMP değişkeni ile hata terimi arasındaki korelasyonun sıfırdan farklı olmasıdır. Bu sorun temel olarak üç durumda meydana gelir. Önemli bir değişkeninin modelden dışlanması, yani ihmal edilmesi, bu durumlardan ilkidir (dışlanan değişken sapması). Örneğin, deneyime açık olmak, sorumluluk, dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal denge gibi ölçülmesi zor olan bireysel özellikler, bireylerin hem memnuniyetlerini hem de kayıtlı-kayıtdışı çalışma seçeneklerini etkiler. Dolayısıyla, bu türden değişkenlerin kontrol edilmemesi dışlanan değişken sapmasına neden olur.

Bir diğer önemli durum, memnuniyet ile kayıtdışı çalışma arasındaki ilişkinin iki-yönlü olmasıdır (ters-nedensellik sapması). Kayıtlı-kayıtdışı çalışma konumu memnuniyeti etkilediği gibi, memnuniyet de kayıtlı veya kayıtdışı olarak çalışmanın belirlenmesinde önemli rol oynar. EMP değişkeninin hata terimi ile bağıntılı olmasının bir diğer nedeni, bireylerin kayıtlı-kayıtdışı çalışma konumlarının eksik ve hatalı ölçülmesidir (ölçüm hatası sapması). Özellikle klasik ölçme hatası gerçekleştiğinde, kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkisi sıfıra doğru sapmalı olur.

Kısaca betimlenen bu çerçevede, seçim sapması, dışlanan değişken sapması, ters-nedensellik sapması ve ölçüm hatası sapması kayıtdışı çalışma ile memnuniyet arasındaki neden-sonuç ilişkisinin incelenmesini zorlaştıran ekonometrik sorunlardır. Bu sorunları çözebilmek için bireylerin memnuniyet ölçümlerinden bağımsız olarak, çalışma veya çalışmama ile kayıtdışı çalışma veya kayıtlı çalışma davranışlarını belirleyen araçsal değişkenlere veya dışsal yapısal değişimlere gereksinim vardır. Ancak, YMA veri setinin dar kapsamı ile Türkiye'nin ekonomik, idari ve siyasi yapısı göz önünde tutulursa, bu gereksinimin karşılanması oldukça zordur. Bu nedenle, yukarıda açıklanan regresyon analizi sonucunda elde edilen kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkileri neden-sonuç analizi kapsamında değerlendirilmedi. Gerçekleştirilen birlikte değişim analizi kapsamında, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki bağıntı şu üç konu bağlamında incelendi: (1) Kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde birlikte değişip değişmediklerinin belirlenmesi; (2) Bu iki değişken arasındaki bağıntının yönünün ve büyüklüğünün belirlenmesi; (3) Diğer açıklayan değişkenlerle karşılaştırıldığında, bu bağıntının göreceli büyüklüğünün, öneminin belirlenmesi. Özetle, bu çalışmada sunulan bulgular, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki bağıntıyı birlikte değişim analizi çerçevesinde mercek altına aldı.

4. Regresyon analizinin bulguları

4.1. *Betimsel istatistik*

Ücretli, maaşlı ve yevmiyeli çalışanlardan oluşan analiz örneklemini için ilk önce kayıtdışı ve kayıtlı çalışma olarak tanımlanan ikili yapının, ne ölçüde yaşam ve iş memnuniyeti ölçümlerinde bir karşılığı olduğu betimsel olarak incelendi. Tablo 3, yaşam ve iş memnuniyetinin kayıtdışı çalışma konumuyla birlikte cinsiyete göre nasıl farklılaştığını göstermektedir. Kayıtlı çalışanlarla karşılaştırıldığında, kayıtdışı çalışanların yaşam ve iş memnuniyetlerini daha düşük düzeyde beyan ettikleri görüldü. Bu farklar her bir cinsiyet grubunda geçerlidir. Kadın ve erkekler karşılaştırıldığında, iş memnuniyeti bakımından kadınların kayıtdışı çalışmadan daha az olumsuz etkilendikleri gözlemlendi.

Tablo 3
Kayıtdışı çalışma konumu ve cinsiyete göre yaşam ve iş memnuniyeti

	Hepsi	Kadın	Erkek	Cinsiyet farkı (kadın-erkek)
A. Yaşam memnuniyeti				
Kayıtdışı çalışma	3.281 (0.022)	3.291 (0.050)	3.280 (0.025)	0.011 (0.056)
Kayıtlı çalışma	3.630 (0.008)	3.663 (0.016)	3.620 (0.009)	0.042** (0.019)
Kayıtdışı çalışma konumuna göre fark (kayıtdışı-kayıtlı)	0.348*** (0.024)	0.371*** (0.053)	0.340*** (0.027)	-0.031 (0.059)
B. İş memnuniyeti				
Kayıtdışı çalışma	3.112 (0.027)	3.332 (0.063)	3.077 (0.029)	0.255*** (0.070)
Kayıtlı çalışma	3.708 (0.009)	3.727 (0.017)	3.703 (0.010)	0.023 (0.019)
Kayıtdışı çalışma konumuna göre fark (kayıtdışı-kayıtlı)	0.596*** (0.028)	0.394*** (0.066)	0.626*** (0.031)	0.231*** (0.072)

Yaşam ve iş memnuniyeti değişkenlerinin yukarıda verilen ortalama değerleri, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

İşle ilgili çeşitli alanlardaki memnuniyet ölçümleri benzer bir şekilde Tablo 4’de ele alındı. Bu tabloda sunulan altı memnuniyet ölçümünün dördünde, kayıtdışı ile kayıtlı çalışanlar arasındaki fark negatif olarak bulundu. Kayıtdışı çalışma ile bu ölçümler arasındaki negatif bağıntı erkekler için daha belirgindir. Tablo 4’de gösterilen memnuniyet ölçümleri bakımından, kadınlara kıyasla, erkeklerde kayıtdışı ve kayıtlı çalışma arasındaki farklar daha büyük bulundu.

Tablo 4
Kayıtdışı çalışma konumuna ve cinsiyete göre işle ilgili çeşitli alanlarda memnuniyet ölçümleri

	Hepsi	Kadın	Erkek	Cinsiyet farkı (kadın-erkek)
A. Ücret memnuniyeti				
Kayıtdışı çalışma	2.441 (0.027)	2.551 (0.067)	2.424 (0.030)	0.127* (0.073)
Kayıtlı çalışma	2.945 (0.010)	2.939 (0.021)	2.946 (0.012)	-0.007 (0.024)
Kayıtdışı çalışma konumuna göre fark (kayıtdışı-kayıtlı)	-0.504*** (0.029)	-0.388*** (0.070)	-0.522*** (0.032)	0.134* (0.077)
B. İşyeri ilişkileri memnuniyeti				
Kayıtdışı çalışma	3.783 (0.018)	3.857 (0.043)	3.770 (0.020)	0.086* (0.048)
Kayıtlı çalışma	3.907 (0.006)	3.877 (0.014)	3.916 (0.0079)	-0.039*** (0.015)
Kayıtdışı çalışma konumuna göre fark (kayıtdışı-kayıtlı)	-0.125*** (0.019)	-0.019 (0.045)	-0.145*** (0.021)	0.125*** (0.050)
C. İdari konularda sorun olmaması				
Kayıtdışı çalışma	0.794 (0.011)	0.818 (0.406)	0.791 (0.012)	0.027 (0.026)
Kayıtlı çalışma	0.803 (0.004)	0.777 (0.008)	0.810 (0.004)	-0.033*** (0.009)
Kayıtdışı çalışma konumuna göre fark (kayıtdışı-kayıtlı)	-0.008 (0.011)	0.041* (0.025)	-0.019 (0.012)	0.061** (0.028)
D. Ücretler arası farklılıkta sorun olmaması				
Kayıtdışı çalışma	0.442 (0.013)	0.499 (0.031)	0.433 (0.014)	0.066** (0.034)
Kayıtlı çalışma	0.501 (0.005)	0.492 (0.010)	0.503 (0.006)	-0.010 (0.012)
Kayıtdışı çalışma konumuna göre fark (kayıtdışı-kayıtlı)	-0.059*** (0.014)	0.007 (0.032)	-0.070*** (0.015)	0.077** (0.036)

E. Ücret miktarında sorun olmaması				
Kayıtdışı çalışma	0.323 (0.012)	0.373 (0.030)	0.314 (0.013)	0.058* (0.032)
Kayıtlı çalışma	0.428 (0.005)	0.423 (0.010)	0.430 (0.006)	-0.007 (0.011)
Kayıtdışı çalışma konumuna göre fark (kayıtdışı-kayıtlı)	-0.105*** (0.013)	-0.049 (0.031)	-0.115*** (0.014)	-0.066* (0.034)
F. Çalışma koşullarında sorun olmaması				
Kayıtdışı çalışma	0.481 (0.013)	0.570 (0.030)	0.466 (0.014)	0.104*** (0.034)
Kayıtlı çalışma	0.650 (0.005)	0.638 (0.010)	0.653 (0.005)	-0.015 (0.011)
Kayıtdışı çalışma konumuna göre fark (kayıtdışı-kayıtlı)	-0.169*** (0.014)	-0.067** (0.032)	-0.186*** (0.015)	0.119*** (0.035)

Tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

Özetle, kayıtdışı çalışma konumu ile yaşam ve iş memnuniyet ölçümleri negatif olarak birlikte hareket etmektedir. İşle ilgili çeşitli memnuniyet ölçümlerinin pek çoğunda da bu negatif bağıntının bulunduğu belirlendi. Ayrıca kayıtdışı çalışma konumu, yaşam memnuniyeti hariç tüm memnuniyet ölçümlerinde cinsiyete özgü farkların ortaya çıkmasıyla yakından ilgilidir: Tablo 3 ve 4’de görüldüğü gibi, bu farklar erkek çalışanların aleyhindedir.

Kayıtdışı ile kayıtlı çalışanlar arasındaki bu farkların bir nedeni, bu iki grupta bulunanların demografik ve sosyoekonomik açıdan birbirlerine benzememeleri olabilir. Bu söz konusu özelliklerin iki gruba göre ne ölçüde değiştiği Tablo 5’de verilmiştir. Bu tablo, kayıtdışı çalışmaya odaklanan literatürün genel bulgularına paralel olarak, kayıtlı çalışmaya kıyasla, eğitim seviyesi düşük ve genç bireylerin daha yüksek olasılıkla kayıtdışı çalıştıklarını göstermektedir. İlaveten, diğer değişkenlerin de çoğu bu iki grup arasında farklılık sergilemektedir. Bu farkların kontrol edilmesi durumunda, kayıtdışı ile kayıtlı çalışanlar arasındaki memnuniyet ölçümlerindeki farkın devam edip etmediğinin incelenmesi önem kazanmaktadır. Böyle bir inceleme de ancak regresyon analiziyle mümkün olduğundan, aşağıdaki bölümde bu analizin bulguları sunuldu.

Tablo 5
Kayıtdışı ve kayıtlı çalışanların temel özelliklerinin karşılaştırılması

Değişken adı	Kayıtdışı	Kayıtlı	Kayıtdışı-Kayıtlı Farkı
Kadın	0.139 (0.008)	0.223 (0.004)	-0.085*** (0.009)
Erkek	0.861 (0.008)	0.776 (0.004)	0.085*** (0.009)
Yaş	30.590 (0.227)	34.700 (0.0954)	-4.110*** (0.246)
Lise altı eğitimi	0.765 (0.011)	0.444 (0.005)	0.322*** (0.012)
Lise mezunu	0.190 (0.010)	0.283 (0.005)	-0.093*** (0.011)
Üniversite mezunu	0.044 (0.005)	0.272 (0.004)	-0.228*** (0.007)
Evli	0.583 (0.013)	0.734 (0.005)	0.152*** (0.024)
Hiç evlenmemiş	0.395 (0.0131)	0.247 (0.005)	0.149*** (0.014)
Boşanmış veya eşi ölmüş	0.021 (0.003)	0.019 (0.001)	0.002 (0.003)
Sağlık endeksi	3.684 (0.022)	3.847 (0.007)	-0.163*** (0.023)
Reel hanehalkı gelirinin logaritması	6.065 (0.020)	6.676 (0.007)	-0.611*** (0.021)
Hanehalkı büyüklüğünün logaritması	1.455 (0.011)	1.274 (0.004)	0.182*** (0.012)
Bağımlı nüfusun oranı	0.589 (0.021)	0.432 (0.007)	0.157*** (0.022)
Kent	0.743 (0.012)	0.827 (0.004)	-0.084*** (0.013)
Madencilik ve taşocaklığı, elektrik, gaz, su	0.023 (0.005)	0.036 (0.002)	-0.012*** (0.005)
İmalat sanayi	0.191 (0.011)	0.232 (0.004)	-0.042*** (0.012)
İnşaat	0.197 (0.010)	0.050 (0.002)	0.146*** (0.010)
Toptan ve perakende ticaret, otel ve lokanta	0.190 (0.010)	0.134 (0.003)	0.055*** (0.011)
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	0.081 (0.07)	0.059 (0.002)	0.022*** (0.007)
Mali kurumlar	0.015 (0.003)	0.021 (0.001)	-0.006*** (0.003)
Kişisel, toplumsal ve sosyal hizmetler	0.303 (0.012)	0.466 (0.005)	-0.163*** (0.013)

Tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

4.2. Regresyon analizinin temel bulguları

Üçüncü bölümde detaylı bir şekilde açıklandığı gibi, bu çalışmada kayıtdışı çalışmanın iş ve yaşam memnuniyet ölçümlerine tahmin edilen etkileri neden-sonuç ilişkisi analizi kapsamında değerlendirilmedi. Çünkü YMA'nın veri seti yapısı ile Türkiye'nin özgül koşulları dikkate alındığında, seçim sapması, dışlanan değişken sapması, ters-nedensellik sapması ve ölçüm hatası sapması gibi ekonometrik problemleri çözmek mümkün değildir. Dolayısıyla regresyon analizinin bulguları, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümlerinin birlikte ne yönde değiştiği ve bu birlikte değişimin mutlak ve göreceli büyüklüğü hakkında bilgi vermektedir. Özetle, sunulan tahmin sonuçları birlikte değişim analizi kapsamında değerlendirildi.

Bu çerçevede, kayıtdışı çalışmanın yaşam ve iş memnuniyet ölçümlerine etkisini tahmin etmek için iki strateji izlendi. Birinci stratejide önce, kayıtdışı çalışma ile birlikte sadece cinsiyet, yaş ve yıl değişkenleri gibi dışsal değişkenlerin yer aldığı regresyon modeli (basit model) tahmin edildi. Sonraki aşamada, kayıtdışı çalışmadan da etkilenebilecek ama memnuniyet düzeylerinin belirlenmesinde önemli rol oynayan sosyoekonomik değişkenler, tahmin edilen regresyon modeline (tam model) dahil edildi. Bu stratejinin iki temel faydası var. İlki, demografik ve sosyoekonomik özellikleri açısından benzer olan bireyler arasında, kayıtdışı çalışma konumun farklılaşmasıyla memnuniyet düzeylerinde meydana gelen değişimin analiz edilmesini mümkün kılmasıdır. Diğeri, bu değişimin büyüklüğünün daha kesin bir şekilde tahmin edilmesine olanak vermesidir.

İkinci stratejiyle bireylerin memnuniyetlerini belirten fayda fonksiyonu ilgili farklı yaklaşımların –sırasalcı ve sayısalcı yaklaşımlar- tahmin sonuçlarını nasıl etkilediğinin mercek altına alınması hedeflendi. Sıralı Probit yöntemi uygulandığında sırasalcı fayda yaklaşımı esas alınırken, sıradan en küçük kareler (SEKK) yöntemi kullanıldığında sayısalcı fayda yaklaşımı temel alındı.

Bu iki strateji izlenerek elde edilen tahmin sonuçları Tablo 6'da verildi. Yaşam memnuniyeti bakımından kayıtdışı çalışma değişkeni dışındaki diğer değişkenler incelendiğinde, tahmin sonuçları ilgili uluslararası literatürün bulgularıyla uyumludur.¹³ Örneğin kadın, üniversite mezunu, sağlıklı ve yüksek gelirli olmak yaşam memnuniyet düzeyini olumlu yönde değiştirmektedir. Öte yandan, kişinin hiç evlenmemesi, boşanması veya eşini kaybetmesi yaşam memnuniyetini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, yaş değişkeninin tahmin edilen etkisinin pozitif, yaşın karesi değişkeninin ise negatif olması yaşam memnuniyet düzeyi ile yaş arasındaki ilişkinin U şeklinde olduğunu işaret etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kişinin yaşam memnuniyet düzeyi belirli bir yaşa kadar azalmakta, daha sonra ise artma eğilimine girmektedir.¹⁴

¹³ Makalenin kısa tutulması için buradaki tartışma yaşam memnuniyeti ile sınırlı tutuldu.

¹⁴ Tablo 6'da gösterilen tam modelin Sıralı Probit tahminleri baz alınarak yapılan hesaplamalara göre yaşam memnuniyet düzeyinin minimum değerine ulaştığı yaş yaklaşık olarak 45'tir.

Tablo 6
Kayıtdışı çalışma konumu ile yaşam ve iş memnuniyeti arasındaki ilişkinin regresyon analizi

Değişkenler	Yaşam memnuniyeti				İş memnuniyeti			
	Sıralı Probit		SEKK		Sıralı Probit		SEKK	
	Basit model	Tam model	Basit model	Tam model	Basit model	Tam model	Basit model	Tam model
Kayıtdışı çalışma konumu	-0.481*** (0.032)	-0.263*** (0.033)	-0.373*** (0.023)	-0.200*** (0.023)	-0.653*** (0.035)	-0.415*** (0.036)	-0.579*** (0.034)	-0.375*** (0.032)
Kadın	0.028* (0.016)	0.035** (0.018)	0.016 (0.012)	0.020 (0.013)	0.075*** (0.035)	0.002 (0.034)	0.056* (0.027)	-0.004 (0.025)
Yaş	-0.040*** (0.011)	-0.074*** (0.011)	-0.029*** (0.008)	-0.050*** (0.007)	-0.020*** (0.005)	-0.009 (0.008)	-0.018*** (0.004)	-0.007 (0.007)
Yaşın karesi/100	0.044*** (0.014)	0.083*** (0.0141)	0.031** (0.011)	0.056*** (0.010)	0.032*** (0.007)	0.022** (0.010)	0.029*** (0.006)	0.016* (0.008)
Lise altı eğitim, (Ref. grubu)								
Lise mezunu		-0.030 (0.026)		-0.002 (0.019)		0.007 (0.014)		0.0003 (0.010)
Üniversite mezunu		0.075* (0.045)		0.046 (0.031)		-0.036* (0.021)		-0.053*** (0.012)
Evlü (Ref. grubu)								
Hiç evlenmemiş		-0.400*** (0.034)		-0.273*** (0.020)		-0.045 (0.047)		-0.024 (0.035)
Boşanmış veya eşi ölmüş		-0.585*** (0.071)		-0.444*** (0.054)		0.101*** (0.039)		0.0710* (0.032)
Sağlık endeksi		0.360*** (0.010)		0.260*** (0.007)		0.279*** (0.025)		0.209*** (0.016)
Reel hanehalkı gelirinin logaritması		0.240*** (0.025)		0.171*** (0.017)		0.261*** (0.036)		0.203*** (0.030)
Hanehalkı büyüklüğünün logaritması		0.002 (0.021)		0.010 (0.017)		-0.129*** (0.023)		-0.094*** (0.017)
Bağımlı nüfusun oranı		-0.013 (0.020)		-0.011 (0.014)		0.007 (0.020)		-0.003 (0.017)
Kent		0.015 (0.049)		0.009 (0.035)		-0.112*** (0.030)		-0.772*** (0.024)
Yıl kukla değ.	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
İktisadi faaliyet kolu kukla değ.	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet
Kesit 1	-3.098	-0.968			-2.354	0.164		
Kesit 2	-2.230	-0.032			-1.382	1.188		
Kesit 3	-1.172	1.099			-0.824	1.773		
Kesit 4	0.485	2.850			1.078	3.761		
N	14755	14755	14755	14755	14755	14755	14755	14755
Pseudo R^2 / R^2	0.013	0.057	0.032	0.130	0.023	0.055	0.061	0.129

Sıralı Probit ve sıradan en küçük kareler (SEKK) yöntemi uygulanarak basit ve tam model tahmin edildi. Tüm tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak elde edildi. Yıllar arasında değişen varyansın yapısı ve aynı yıla ait gözlemler arasındaki korelasyon dikkate alınarak standart hatalar hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

Regresyon analizi kapsamında, yaşam memnuniyetinin 2004-2012 döneminde ne ölçüde değiştiği diğer önemli bir meseledir. Yıl kukla değişkenlerin katsayılarının tahminleri incelendiğinde iki temel gözlem yapılabilir.¹⁵ Birincisi, 2004 yılı baz alındığında, yaşam memnuniyeti düşme eğilimindedir. 2007 kukla değişkeni hariç, tüm yıl kukla değişkenlerin katsayıları negatif değerli ve bu katsayıların her biri tekil olarak % 1 düzeyinde anlamlı bulundu. Ayrıca, 2008 ve 2009 yılları için bu negatif değer en yüksek seviyesine çıktığı gözlemlendi. Bu bulgu, 2008 finansal krizinin yaşam memnuniyeti açısından etkilerini göstermesi bakımından önemlidir. İkincisi, yıl kukla değişkenlerinin bütünsel anlamlılık testi yapılarak, bu değişkenlerin beraber olarak yaşam memnuniyetini açıklama gücü olmadığını belirten sıfır hipotezi reddedildi.

Tablo 6'da gösterildiği gibi, uygulanan tüm yöntemlerden bağımsız olarak, tahmin sonuçları kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyeti ölçümleri arasındaki bağıntının negatif olduğunu işaret etmektedir. İlâveten, kayıtdışı çalışmanın etkisinin tüm tahminleri % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulundu. Fakat uygulanan yöntemle bağılı olarak, bu tahminlerin büyüklüğü -0.200 ile -0.579 arasında değer aldı. Bu değişkenlik temel olarak iki nedenden kaynaklanmaktadır: i. Regresyon modelindeki değişken kümesi; ii. Kullanılan ekonometrik yöntem. Basit modelin aksine, tam modeldeki gibi fazla değişken kontrol edildiğinde, kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen negatif etkisi azalmaktadır: Yaşam memnuniyeti için tahmin edilen etki % 45 azalırken, bu oran iş memnuniyeti denklemi için yaklaşık % 35'dir. Bu bulgular bir yandan, memnuniyet ölçümleri bakımından kayıtdışı ile kayıtlı çalışanlar arasındaki farkların bir kısmının bu iki grup arasındaki demografik ve sosyoekonomik farklardan kaynaklandığını göstermekte; diğer yandan ise, bireylerin tüm özellikleri kontrol edildiğinde de kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki negatif bağıntının sürdüğünü işaret etmektedir. Başka bir deyişle, benzer demografik ve sosyoekonomik özelliklere sahip bireyler arasında, kayıtdışı çalışmanın bir memnuniyetsizlik kaynağı olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Kullanılan ekonometrik yöntem, kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkisinin değişkenlik sergilemesinin diğer bir nedenidir. Sıralı Probit modeli yerine SEKK yöntemi kullanıldığında, kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkisi, yaşam ve iş memnuniyeti denklemlerinde sırasıyla yaklaşık % 23 ve % 10 civarında azaldı. Tahminlerin büyüklüklerindeki bu farklara rağmen, Sıralı Probit ve SEKK yöntemlerinin sonuçları benzer çıkarımlara ulaşılmasına neden olur. Tablo 6'da görüldüğü gibi, her iki yöntemde de tahmin edilen etkinin yönü ve istatistiksel anlamlılık seviyesi bakımından bir fark yoktur. Bu gözlem kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkisinin göreceli büyüklüğü için de büyük ölçüde geçerlidir.

¹⁵ Makaleyi kısa tutmak amacıyla, yıl kukla değişkenlerin katsayılarının tahminleri verilmemiştir. Bu tahmin sonuçları yazardan temin edilebilir.

Örneğin Tablo 6'daki tam modelin sonuçları incelendiğinde, kayıtdışı çalışma değişkeni ile reel hanehalkı gelirin logaritması değişkenlerinin tahmin edilen katsayılarının oranı Sıralı Probit ve SEKK yöntemlerinde birbirine yakındır.¹⁶ Bu bulgular, kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyeti ölçümleri arasındaki bağıntının sırasalcı ve sayısalcı fayda yaklaşımlarına göre değişmediğini işaret etmektedir. Sıralı Probit ve SEKK yöntemlerinin benzer tahmin sonuçları vermesi ile SEKK tahmin sonuçlarının daha kolay şekilde yorumlanabilmesinden dolayı, sonraki bölümlerde yapılan bazı analizlerde sadece SEKK yönteminin sonuçları tartışıldı.

Kayıtdışı çalışma ile iş memnuniyeti ölçümlerinin birlikte değişiminin daha kapsamlı analizinin bulguları Tablo 7'de sunuldu. Üçüncü bölümde açıklandığı gibi, YMA veri seti bireylerin işle ilgili deneyimlerinin değişik açılardan değerlendirilmesini mümkün kılan bazı bilgileri kapsamaktadır. Bu bilgilerden ilk ikisi ücret ve işyeri ilişkileri memnuniyeti ölçümleridir. Bu değişkenler 1-5 aralığında değer aldığından, basit ve tam model Sıralı Probit ve SEKK yöntemiyle tahmin edildi. Önceki bulgulara paralel şekilde, kayıtdışı çalışma ile ücret ve işyeri ilişkileri memnuniyeti birlikte negatif olarak değişmektedir. İlaveten, tam modelin tahminlerinin basit modelin tahminlerinden; SEKK tahminlerinin de Sıralı Probit tahminlerinden küçük olduğu gözlemlendi.

¹⁶ Bu oranla ilgili sayısal bilgiler şu şekildedir: Yaşam memnuniyeti denklemi için bu oran Sıralı Probit tahminlerine göre 1.10 (0.263/0.240), SEKK tahminlerine göre 1.16 (0.200/0.171) olarak hesaplanmıştır. İş memnuniyeti denklemi için Sıralı Probit tahminlerine göre 1.59 (0.415/0.261), SEKK tahminlerine göre 1.85 (0.375/0.203) olarak hesaplanmıştır.

Tablo 7

Kayıtdışı çalışma konumu ile çeşitli iş memnuniyeti ölçümleri arasındaki ilişkinin regresyon analizi

İş memnuniyeti ölçümleri	Tahmin etme yöntemi	Kayıtdışı çalışma konumu değişkeninin katsayısı	
		Basit model	Tam model
Ücret memnuniyeti	Sıralı Probit	-0.521*** (0.033)	-0.265*** (0.035)
	SEKK	-0.503*** (0.030)	-0.244*** (0.030)
İşyeri ilişkileri memnuniyeti	Sıralı Probit	-0.234*** (0.035)	-0.166*** (0.050)
	SEKK	-0.128*** (0.016)	-0.093*** (0.024)
İdari konularda sorun olmaması	Probit	0.004 (0.001)	-0.007 (0.016)
	SEKK	0.005 (0.012)	-0.005 (0.016)
Ücretler arası farklılıkta sorun olmaması	Probit	-0.031* (0.017)	-0.023** (0.010)
	SEKK	-0.030* (0.158)	-0.021** (0.009)
Ücret miktarında sorun olmaması	Probit	-0.087*** (0.016)	-0.042*** (0.015)
	SEKK	-0.084*** (0.014)	-0.036** (0.014)
Çalışma koşullarında sorun olmaması	Probit	-0.159*** (0.017)	-0.112*** (0.018)
	SEKK	-0.158*** (0.017)	-0.111*** (0.017)

Yukarıda, farklı iş memnuniyet ölçümleri için sadece kayıtdışı çalışma konumunun tahmin edilen etkisi verildi. Ücret ve işyeri ilişkileri memnuniyeti ölçümleri için Sıralı Probit ve SEKK yöntemleri; diğer ölçümler için Probit ve SEKK yöntemleri kullanıldı. Tüm tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak elde edildi. Yıllar arasında değişen varyansın yapısı ve aynı yıla ait gözlemler arasındaki korelasyon dikkate alınarak standart hatalar hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

Ayrıca, kayıtdışı çalışma ile işle ilgili farklı alanlarda sorunlara maruz kalınması arasındaki bağıntılar mercek altına alındı. Bu incelemede 0 ve 1 değerlerini alan bağımlı değişkenlerin kullanılmasından dolayı, regresyon modelleri Probit ve SEKK yöntemleriyle tahmin edildi. Tablo 7'deki bulgular,

kayıtdışı çalışma ile işle ilgili şu alanlarda olumsuzlukların arttığını işaret etmektedir: Ücretler arası farklılıklar, ücret miktarı ve çalışma koşulları. Bu negatif ilişki sadece idari konularda sorun olmaması durumu için geçerli değildir.

Özetle, kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyet ölçümleri negatif bir şekilde ilişkilidir. Bu ilişkinin yönüyle birlikte, istatistiksel anlamlılık seviyesi ve göreceli büyüklüğü farklı kontrol değişkenleri kümesi veya farklı tahmin etme yöntemleri kullanıldığında değişmemektedir. Benzer bulgular, ücret ve işyeri ilişkileri memnuniyeti için de bulundu. İşle ilgili farklı alanlarda sorunlara maruz kalınması incelendiğinde ise, kayıtdışı çalışmanın idari konularda sorun olmaması hariç diğer tüm alanları olumsuz etkilediğine dair bulgu elde edildi.

4.3. Tahmin edilen katsayıların ekonomik yorumu

Bu çalışmada gerçekleştirilen regresyon analizi kapsamında, kayıtdışı ile kayıtlı çalışanların aynı memnuniyet düzeyine sahip olmaları için kayıtdışı çalışanın gelirindeki gerekli değişimin hesaplanması mümkündür. Memnuniyet ölçümlerinin gelirin artan bir fonksiyonu olduğu varsayılması durumunda, kayıtdışı çalışmanın parasal değeri hesaplanabilir. Böylece, bireylerin kendi kayıtdışı çalışma konumlarını öznel olarak nasıl değerlendirdikleri gelir cinsinden ölçülebilir. Bu ölçüm de, kayıtlı-kayıtdışı çalışma ayrışmasının iyi-kötü iş ayrışmasıyla ne ölçüde örtüştüğünün incelenmesine olanak sağlar. Böylece, düşük çalışma konumunda olanların yüksek çalışma konumundaki akranlarıyla aynı memnuniyet düzeyine erişmeleri için gerekli ilave gelir miktarının belirlendiği telafi gelir şeması tasarlanabilir. Bu tür hesaplamalar, başta Sıralı Probit modelinin tahminleri olmak üzere tüm tahminlerin yorumlanışını kolaylaştırır.

Bu hesaplanan parasal değer kayıtdışı çalışmanın örtük gölge fiyatına eşdeğerdir. Denklem (2)'nin tahmin edilmesi sonucu elde edilen katsayılar aşağıdaki denklemde yerine konarak bu fiyat hesaplanır (Fujiwara ve Campbell, 2011; Dolan ve Fujiwara, 2012)¹⁷:

$$MV = e^{\left[\frac{\beta_2}{\beta_1} + \ln(\bar{M}) \right]} - \bar{M} \quad (3)$$

Burada, β_1 reel hanehalkı gelirinin logaritmasının katsayısını, β_2 kayıtdışı çalışma konumunu belirten değişkenin katsayısını, $\frac{\beta_2}{\beta_1}$ β_2 bölü β_1 'in mutlak değerini ve \bar{M} ortalama reel hanehalkı gelirini gösterir. Sadece yaşam memnuniyeti dikkate alınarak yapılan tüm hesaplamalarda, tam modelin

¹⁷ Denklem (3)'ün türetilmesiyle ilgili bilgiler şu iki çalışmadan temin edilebilir: Fujiwara ve Campbell (2011), Dolan ve Fujiwara (2012).

kullanılması sonucu elde edilen tahminler kullanıldı. Tablo 8’de sunulan sonuçların değerlendirilmesinde iki konuya önem verilmelidir. Bu konulardan ilki, daha önce de detaylı olarak açıklandığı üzere, seçim sapması, dışlanan değişken sapması, ters-nedensellik sapması, ölçüm hatası sapması gibi sorunlar yüzünden, Sıralı Probit ve SEKK tahminlerinin sapmalı olmasıdır. Denklem (3)’de kayıtdışı çalışma ve gelir değişkenlerinin tahmin edilen katsayılarının kullanıldığı dikkate alındığında, bu problemler aynı zamanda kayıtdışı çalışmanın parasal değerinin sapmalı bir şekilde hesaplanmasına yol açar. İkinci konu, gelirin yaşam memnuniyetine etkisini gösteren β_1 ’in gelirin gerçek etkisini tam olarak ölçmesinin mümkün olmamasıdır. Çünkü gelir, yaşam memnuniyetini belirleyen bazı etmenlerin oluşmasında önemli katkıda bulunmaktadır. Örneğin, bireyin medeni durumu ve sağlık durumu geliriyle yakından ilgilidir. Daha da önemlisi, kayıtdışı çalışma konumu ile hanehalkı geliri arasında karşılıklı bir bağ söz konusudur. Gelirin bu tür dolaylı etkileri, Denklem (3) kullanılarak yapılan hesaplamalarda dikkate alınmadı. Sonuçta Tablo 8’deki bulgular, nedensellik analizi kapsamında değil, betimsel ve keşfedici istatistiksel analiz kapsamında değerlendirilmelidir.

Tablo 8
Telafi edici gelir şeması

Yaşam memnuniyet düzeyleri eşitlenen grupların tanımı	Telafi edici gelir	
	Sıralı Probit	SEKK
Kayıtdışı çalışanlar ile kayıtlı çalışanlar	1,841	2.052
Lise altı eğitim seviyesine sahip olanlar ile üniversite mezunları	248	218
Hiç evlenmemişler ile evliler	3,969	3,637
Boşanmış veya eşi ölmüş olanlar ile evliler	9,654	11,477

Yukarıda tanımlanan grupların aynı yaşam memnuniyet düzeyine sahip olmaları için göreceli dezavantajlı gruba varsayımsal olarak verilmesi gereken parasal miktar Türk Lirası cinsinden hesaplandı. Bu hesaplamalarda, tam modelin Sıralı Probit ve SEKK tahminleri kullanıldı. Bu tahminler Tablo 6’da verildi. Analiz örnekleminin ortalama reel hanehalkı geliri 924 TL’dir.

Tablo 8’de gösterildiği gibi, aynı demografik ve sosyoekonomik özellikleri paylaşan kayıtdışı çalışan ile kayıtlı çalışanın aynı memnuniyet düzeyinde bulunmaları için kayıtdışı çalışana aylık 1,841 (2,052) TL değerinde bir transfer yapılmalıdır.¹⁸ Diğer bir deyişle, kayıtlı çalışmayla kıyaslandığında, kayıtdışı çalışmak 1,841 TL değerinde bir refah kaybına neden olur. Bu telafi edici gelir 924 TL olan ortalama aylık reel hanehalkı gelirinin yaklaşık iki katıdır. Bu miktar kayıtdışı çalışmanın parasal değerini yani örtük fiyatını ölçmektedir. Benzer

¹⁸ İlk verilen parasal değer Sıralı Probit, parantez içinde verilen değer ise SEKK tahminleri temel alınarak hesaplanmıştır. Bu sıralama burada verilen diğer bilgiler için de geçerlidir.

analizler farklı gruplar arasında da yapıldı. Örneğin, üniversite mezunuyla karşılaştığında, lise altı eğitim seviyesine sahip olmanın yol açtığı refah kaybı 248 (218) TL'dir. Boşanmış ve dul olanlar refah kaybının en yüksek olduğu grubu oluşturmaktadır. Evlilerden oluşan referans grubu dikkate alındığında, bu refah kaybı 9,654 (11,477) TL'dir. Bu bilgiler ışığı altında, kayıtdışı çalışmanın yol açtığı refah kaybının orta derecede gerçekleştiği iddia edilebilir.

5. Farklı gruplar için kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkileri

5.1. Cinsiyet gruplarına göre tahminler

Bu bölümde, kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyeti arasındaki ilişkinin cinsiyete göre nasıl değiştiği incelendi. Verili toplumdaki toplumsal cinsiyet yapısına bağlı olarak, ev içi ile iş yaşamındaki sorumlulukların kadın ile erkek arasındaki dağılımı önemli ölçüde çalışma deneyiminin cinsiyete göre nasıl farklılaştığını belirler. Türkiye'de ailelerde ataerkil ilişkilerin yaygın olduğu dikkate alındığında, kadının temel olarak ev içi üretimden, erkeğin de işgücü piyasasındaki gelir getirici faaliyetlerden sorumlu olduğu kabul edilmektedir (Kümbetoğlu vd., 2008: 58-59, 86-87). Daha açık bir ifadeyle, kadının birinci işlevi ev içi üretimi, erkeğinki ise işgücü piyasasında çalışma olarak tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda, kayıtdışı veya kayıtlı çalışmanın bu belirtilen birincil işlevleri ne yönde ve ne ölçüde etkilediği, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet arasındaki ilişkinin cinsiyete göre farklılaşmasında belirleyici unsur olacaktır. Örneğin, kayıtdışı çalışma kadınların çalışma saatlerinin ev içi sorumluluklarına göre düzenleme imkanı sunuyorsa, erkeklere göre kadınlar bu çalışma biçiminden daha memnun kalabilir. Kayıtdışı çalışmanın düşük sosyoekonomik statüyü işaret etmesi durumunda, kayıtdışı çalışan erkekler toplumsal olarak kendilerinden beklenen birincil işlevi tam olarak yerine getiremediklerini düşünerek, işle ilgili memnuniyetsizliklerini dile getirmekte daha meyilli olabilirler. Ayrıca kadınlar, ikincil çalışan olmaları durumunda, eşleri veya babaları gibi diğer hanehalkı üyelerinin sosyal güvenlik düzenlemesinden yararlanabilir. Bazı durumlarda kadın, eşinin ya da anne veya babasının ölümü üzerine bağlanan ölüm aylığının kesilmemesi veya alınan aile yardımının kesintiye uğramaması için kayıtdışı çalışmayı tercih edebilir.¹⁹ Bu konumdaki kadınlar arasında, sosyal güvence açısından kayıtlı çalışmanın önemi daha az olabilir. Bu tür mekanizmalar kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki negatif ilişkinin kadınlar için zayıf olarak gözlenmesine yol açabilir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet rollerine göre yapılan ev içi üretim ile işgücü piyasasında çalışma arasındaki işbölümü, sosyal

¹⁹ Burada belirtilen husus hakkında bilgi verdiği için hakeme teşekkür ederim.

güvenlik sisteminden yararlanma koşullarının cinsiyete göre farklılık göstermesi, çalışmayla ilgili algıların ve beklentilerin değişkenlik göstermesi doğal olarak memnuniyetle ilgili değerlendirmelerin cinsiyete göre farklılık sergilemesiyle sonuçlanabilir.

Bu çalışma kapsamında, bu tür olası mekanizmaları tekil olarak değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü YMA veri seti çalışma saatleri, işyerinin özellikleri ve uygulamaları gibi çalışma koşulları hakkında bilgi vermemektedir. Yine de genel olarak, kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkilerinin cinsiyete göre analizi Tablo 9’da yapıldı. Kısa tutmak için, bu tabloda sadece kayıtdışı çalışma ile kayıtdışı çalışma*kadın etkileşim teriminin tahmin edilen katsayıları gösterildi. Tahmin sonuçları, kayıtdışı çalışmanın yaşam ve ücret memnuniyetine negatif etkisinin aynı özelliklere sahip kadınlar ve erkekler için benzer olduğu işaret etmektedir. Bu gözlem, idari konularda, ücretler arası farklılıkta ve ücret miktarında sorun olmaması durumları için de geçerlidir. Bu duruma karşıt, kayıtdışı çalışmanın negatif etkisinin üç memnuniyet ölçümünde cinsiyete göre değiştiği belirlendi: İş memnuniyeti, işyeri ilişkileri memnuniyeti ve çalışma koşullarında sorun olmaması. Tahmin edilen etkileşim teriminin katsayısının pozitif olması, kayıtdışı çalışma ile bu üç memnuniyet ölçümü arasındaki negatif ilişkinin kadınlar için daha zayıf olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 9

Cinsiyete göre kayıtdışı çalışma konumu ile yaşam ve iş memnuniyeti ölçümleri arasındaki ilişkinin regresyon analizi: SEKK yönteminin tahmin sonuçları

	Değişkenlerin katsayılarının SEKK tahminleri (Ref. grubu: Erkek)	
	Kayıtdışı çalışma	Kayıtdışı çalışma*Kadın
Yaşam memnuniyeti	-0.205 (0.026)***	0.044 (0.053)
İş memnuniyeti	-0.400 (0.038)***	0.182 (0.093)*
Ücret memnuniyeti	-0.250 (0.037)***	0.097 (0.077)
İşyeri ilişkileri memnuniyeti	-0.115 (0.024)***	0.126 (0.047)**
İdari konularda sorun olmaması	-0.009 (0.013)	0.025 (0.027)
Ücretler arası farklılıkta sorun olmaması	-0.029 (0.011)**	0.063 (0.040)
Ücret miktarında sorun olmaması	-0.0412 (0.019)*	0.054 (0.040)
Çalışma koşullarında sorun olmaması	-0.124 (0.071)***	0.096 (0.028)***

Yukarıda, farklı yaşam ve iş memnuniyet ölçümleri için kayıtdışı çalışma değişkeni ile kayıtdışı çalışma*kadın etkileşim teriminin katsayılarının SEKK tahminleri verildi. Erkekler referans grubudur. Tahmin edilen regresyon denklemi, Tablo 6’da belirtilen tam modeldeki değişkenleri ve bu değişkenlerin kadın değişkeni ile olan etkileşim terimlerini içermektedir. Tüm tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak elde edildi. Yıllar arasında değişen varyansın yapısı ve aynı yıla ait gözlemler arasındaki korelasyon dikkate alınarak standart hatalar hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

5.2. Yaş gruplarına göre tahminler

Bu bölümde, kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyet ölçümleri arasındaki bağıntının yaş gruplarına göre değişip değişmediği incelendi. Bu incelemede, 18 ile 29 yaş aralığındakiler gençler; 30 ile 49 yaş aralığındakiler orta yaşlılar; 50 ile 64 yaş aralığındakiler yaşlılar olarak sınıflandırıldı. Bu tanımlanan yaş grupları arasında, kayıtdışı çalışmanın etkisi çeşitli nedenlerden dolayı farklılık sergileyebilir. Gençlere odaklanıldığında, eğitim hayatından çalışma hayatına geçiş aşamasında, kayıtdışı çalışma deneyimi kısa ve uzun dönem etkileri açısından önem teşkil edebilir. Bu söz konusu etkiler negatif ve pozitif olarak gerçekleşebilir. Genel olarak herkes için geçerli olması beklendiği gibi, gençler kayıtdışı çalışmak zorunda kaldıklarında, bu çalışma türü ile memnuniyet ölçümlerinin birlikte değişimi negatif olabilir (ILO, 2013: 37-49). Ayrıca, diğer yaş gruplarından farklı olarak, kayıtdışı çalışmanın kötü koşulları gençleri geleceğe hazırlayacak olan beşeri sermaye ve beceri birikiminden yoksun bırakabilir. Bu da, kayıtdışı çalışmanın olumsuz etkilerinin kalıcı olmasına yol açabilir. Öte yandan, kayıtdışı çalışma memnuniyet ölçümlerine pozitif katkıda bulunabilir. Örneğin kayıtdışı çalışmanın zamanın esnek kullanımına olanak sağlaması durumunda, gençler çalışma faaliyeti ile başta eğitim olmak üzere diğer faaliyetlere kolayca katılabilirler. İlaveten, bu tür çalışma biçimi gençlerin genel ve işe özel becerilerinin artmasını sağlayarak, geleceğe hazırlanmalarına yardımcı olabilir (OECD, 2009: 95-119). Diğer bir ihtimal ise, kayıtlı çalışmanın sağladığı yararlar konusunda gençlerin bilgi ve farkındalık düzeylerinin düşük olmasıdır (World Bank, 2010: ii). Bu da, gençler arasında kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki negatif bağı zayıflatabilir. Sonuçta, diğer yaş gruplarından farklı bir yaşam döngüsünün aşamasında olmalarından ötürü, kayıtdışı çalışmanın gençlerin yaşam ve iş memnuniyetini birbirine zıt pek çok yönden etkilemesi mümkündür.

Benzer bir durum yaş dağılımının diğer uçundaki yaşlılar için de geçerlidir. Kayıtdışı çalışmanın tüm olumsuzlukları göz önünde bulundurulduğunda, kayıtdışı çalışma dışında başka seçenekleri olmayan yaşlılar için yaşam ve iş memnuniyeti göreceli olarak düşük olabilir. İlerleyen yaşla birlikte artan sağlık sorunları, dolayısıyla sosyal güvence gereksinimi bu durumu daha da kötüleştirir. Öte yandan, yaşlıların gereksinimlerini karşılayacak şekilde koşulların olması durumunda, birçok yaşlı kayıtdışı çalışmayı tercih edebilir. Esnek ve kısa çalışma saatleri bu koşullara örnek olarak verilebilir. Ayrıca yaşlılar arasında emekli olanlar, yararlandıkları sosyal güvenlik düzenlemesinin kapsamında kalarak kayıtdışı çalışabilirler (World Bank, 2010: 14). Böylece, hem bilgi ve deneyimlerini paylaşma hem de ek gelir elde etme fırsatını yakalamış olurlar. Kayıtdışı çalışmanın memnuniyet ölçümlerine negatif tesirini zayıflatacak bir diğer mekanizmanın işlevsel olması, kayıtdışı çalışma konumunun yaşlıların uzun

dönem çalışma deneyimlerini yansıtmayı yansıtmadığı ile yakından ilgilidir. Eğer kayıtdışı çalışma uzun dönemden beri devam ediyorsa, kişi olumsuz koşullara uyum sağlamış, bunları içselleştirmiş, bunlara karşı koruyucu önlemler almış olabilir. Böylece, farklı algılar ve beklentiler içindeki uzun dönem kayıtdışı çalışanların maruz kaldıkları olumsuz çalışma koşullarının etkilerini beyan ettikleri memnuniyet ölçümlerinde olduğundan daha az yansıtılmaları mümkündür. Memnuniyet ölçümleri açısından bu türden bir içgörü, yaşlılar ile diğer yaş grupları karşılaştırılarak yapılan pek çok analizde geçerli olabilir.

Gençlerin ve yaşlıların aksine, orta yaşlılar (30-49 yaş grubu) için kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümlerinin nasıl farklılaştığı hakkında herhangi bir öngöründe bulunmak zordur. Çünkü örgün eğitim için yaşlı, emeklilik ve yaşlılıkla ilgili meseleler içinse genç oldukları ileri sürülebilir. Bu hususlar dikkate alındığında, çalışma hayatının tüm özelliklerinin orta yaşlılar arasında, belki de en önemli mesele olarak görüldüğü söylenebilir. Nitekim, çalışma ekonomisi literatürü bu yaş grubundakilerin en yüksek işgücüne katılma ve istihdam oranlarına sahip olduğunu belirtmektedir (Tunalı vd., 2003: 32-33). Bu bakımdan orta yaşlılar arasında, kayıtdışı çalışmanın bir tercihten daha çok başka bir alternatif bulunmamasından, yani zorunluluktan kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca bu yaş grubunun daha yüksek olasılıkla bakmakla yükümlü aile bireylerine sahip olduğu dikkate alındığında, sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadan çalışmanın getirdiği güvencesizlik yaşam koşullarını daha da zorlaştırmaktadır.²⁰ Bu nedenler yüzünden, diğer gruplarla karşılaştırıldığında, kayıtdışı çalışmanın olumsuz koşulları yüzünden orta yaşlıların yaşam ve iş memnuniyeti düzeylerinin daha düşük olacağı ileri sürülebilir.

Yukarıda sunulan çerçevede özet olarak, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümlerinin yaş gruplarına göre farklılaşmasına yol açabilecek etkenler açıklandı. Tablo 10'da bu farklılıkların ne ölçüde gerçekleştiği tahmin edildi. Burada, kayıtdışı çalışma değişkeni ile kayıtdışı çalışma*30-49 yaş grubu ve kayıtdışı çalışma*50-64 yaş grubu etkileşim terimlerin katsayılarının tahminleri verildi. Genç yetişkinler olarak tanımlanan 18-29 yaş grubu referans grubunu oluşturdu. Tablo 10'un birinci sütunundaki tahminler, referans grubunda yer alan gençler arasında diğer tüm özellikler sabit tutulduğunda, kayıtdışı çalışma ile bazı memnuniyet ölçümleri arasındaki ilişkinin negatif olduğunu belirtmektedir. Bu bulgu özellikle yaşam, iş, ücret ve işyeri ilişkileri memnuniyet ölçümleri ile çalışma koşullarında sorun olmadığını belirten değişken için geçerlidir. İkinci ve üçüncü sütundaki tahminlerse, kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkisinin verili yaş grubu ile referans grubu arasında ne ölçüde değiştiğini göstermektedir. İş ve ücret memnuniyeti ve çalışma koşullarında sorun olmaması bakımından yaşları 30

²⁰ Burada belirtilen husus hakkında bilgi verdiği için hakeme teşekkür ederim.

ile 49 arasında değişen orta yaşlılar, referans grubuna kıyasla, kayıtdışı çalışmadan daha olumsuz etkilenmektedir. Diğer memnuniyet ölçümlerinde ise benzer bir fark bulunmadı. 50-64 yaş grubundaki yaşlılar ile referans grubu karşılaştırıldığında, sekiz memnuniyet ölçümünün altısı için tahmin edilen denklemlerde etkileşim teriminin katsayısı pozitif bulundu. İdari konularda sorun olmaması değişkeninin incelendiği denklemde, bu pozitif tahmin aynı zamanda istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bulgular, yaşlılar arasında, kayıtdışı çalışmanın negatif etkisini daha zayıf olduğunu hatta bazı durumlarda bu etkinin olumlu yönde olabileceğini işaret etmektedir. Bu çıkarımın olası bir nedeni, yaşlıların daha büyük olasılıkla sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olarak çalıştıkları işten emekli olmaları, dolayısıyla sosyal güvenceye sahip olmalarıdır.²¹ Dolayısıyla, çoğu zaman ek gelir amacıyla çalıştıkları için, yaşlılar göreceli olarak daha az memnuniyetsizlik duyarak kayıtdışı çalışabilirler.

Tablo 10

Yaş grubuna göre kayıtdışı çalışma konumu ile yaşam ve iş memnuniyeti arasındaki ilişkinin regresyon analizi: SEKK yönteminin tahmin sonuçları

	Değişkenlerin katsayılarının SEKK tahminleri (Ref. grubu: 18-29 yaş grubu)		
	Kayıtdışı çalışma	Kayıtdışı çalışma*30-49 yaş grubu	Kayıtdışı çalışma*50-64 yaş grubu
Yaşam memnuniyeti	-0.156 (0.030)***	-0.065 (0.062)	0.054 (0.125)
İş memnuniyeti	-0.225 (0.028)***	-0.293 (0.077)***	-0.132 (0.098)
Ücret memnuniyeti	-0.174 (0.029)***	-0.107 (0.046)**	-0.123 (0.100)
İşyeri ilişkileri memnuniyeti	-0.073 (0.036)*	-0.039 (0.037)	0.085 (0.051)
İdari konularda sorun olmaması	-0.007 (0.024)	0.011 (0.028)	0.103 (0.035)**
Ücretler arası farklılıkta sorun olmaması	0.010 (0.063)	-0.023 (0.087)	0.120 (0.145)
Ücret miktarında sorun olmaması	-0.012 (0.0175)	-0.035 (0.028)	0.042 (0.092)
Çalışma koşullarında sorun olmaması	-0.087 (0.016)***	-0.046 (0.024)*	0.017 (0.064)

Yukarıda, farklı yaşam ve iş memnuniyet ölçümleri için kayıtdışı çalışma değişkeni ile kayıtdışı çalışma*30-49 yaş grubu ve kayıtdışı çalışma*50-64 yaş grubu etkileşim terimlerinin katsayılarının SEKK tahminleri verildi. 18-29 yaş grubundaki bireyler referans grubudur. Tahmin edilen regresyon denklemi, 30-49 yaş grubu, 50-64 yaş grubu değişkenlerine ek olarak Tablo 6'da belirtilen tam modeldeki tüm değişkenleri ve bu değişkenlerin 30-49 yaş grubu ile 50-64 yaş grubu değişkenleriyle olan etkileşim terimlerini içermektedir. Tüm tahminler, YMA veri setinin örnekleme ağırlığı kullanılarak elde edildi. Yıllar arasında değişen varyansın yapısı ve aynı yıla ait gözlemler arasındaki korelasyon dikkate alınarak standart hatalar hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

²¹ Bu konu hakkında bilgi verdiği için hakeme teşekkür ederim.

Bu tahmin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, tüm yaş gruplarında kayıtdışı çalışma ile şu memnuniyet ölçüm değişkenlerinin birlikte negatif yönde hareket ettiği tespit edildi: Yaşam, iş, ücret, işyeri ilişkileri memnuniyetleri ve çalışma koşullarında sorun olmaması. Bu bulgular, yaş gruplarından bağımsız olarak, kayıtdışı çalışmanın başka alternatifinin olmamasından dolayı zorunlu ve gönülsüz bir çalışma türü olduğu yönünde ipuçları sağlamaktadır. Ayrıca iş ve ücret memnuniyeti ile çalışma koşullarında sorun olmaması değişkenleri bakımından, bu negatif ilişki en şiddetli biçimde orta yaşlılar için gerçekleşti. Diğer taraftan, yaşlılar arasında, kayıtdışı çalışmanın işle ilgili bazı alanlarda memnuniyet düzeyine pozitif bir katkı yaptığı bulundu. Bu durum, özellikle, idari konularda sorun olmaması değişkeni için geçerlidir.

5.3. Eğitim gruplarına göre tahminler

Bu bölümde, beşeri sermaye donanımı farklı olanlar arasında, kayıtdışı çalışmanın memnuniyet ölçümleriyle bağıntısının nasıl değiştiği mercek altına alındı. Burada, bireyleri beşeri sermaye birikimlerine göre sınıflandırırken eğitsel çıktılarında faydalanıldı. Eğitim seviyesine göre, kayıtdışı veya kayıtlı çalışmanın maliyet-fayda hesaplamaları değişir. İyi-kötü iş ayrımının kayıtlı-kayıtdışı iş ayrımıyla eşleştiği durumda, beşeri sermaye, beceri ve diğer donanımların nicel ve nitel özellikleri tarafından şekillenen karşılaştırmalı üstünlüklere göre yüksek eğitimlilerin kayıtlı, düşük eğitimlilerin de kayıtdışı çalışması öngörülür. Bu dağılıma aykırı olarak yüksek eğitimlilerin kayıtdışı çalışması, düşük eğitimlilerden daha düşük yaşam ve iş memnuniyet düzeylerine sahip olmalarına yol açabilir. Çünkü kayıtdışı çalışan yüksek eğitimliler, beşeri sermaye yatırımlarının karşılıklarını (getirilerini) elde etmede başarısız olacaktır. Yaşam ve işle ilgili beklenti ve isteklerin eğitim seviyesiyle arttığı dikkate alındığında, bu başarısızlığın olumsuz etkilerinin kendini göstermesi beklenir. Kayıtdışı çalışmanın bu olumsuzluklarının, yüksek eğitimlilerin tercihleri ve ihtiyaçları karşılandığı ölçüde dengelenmesi mümkündür. Örneğin, kayıtdışı çalışma esnek ve özerk çalışmayı destekleyen bir yapıda olduğu zaman, aile ve kendini geliştirme faaliyetlerine önem veren yüksek eğitimliler kayıtdışı çalışma konumundan memnun olabilirler.

Bu çerçevede, kayıtdışı çalışma ile yaşam ve iş memnuniyet ölçümleri arasındaki ilişkinin eğitim düzeylerine göre değişimi Tablo 11'de incelendi. Bu incelemede, bireyler eğitim seviyelerine göre üç ana grupta toplandı: i. Lise eğitimi altı, ii. lise mezunu ii. üniversite mezunu. Daha önceki analize benzer biçimde, Tablo 11'de verilen tahminler kayıtdışı çalışma değişkeni ve iki etkileşim teriminin katsayılarına aittir. Lise altı eğitim düzeyine sahip olanlar referans grubudur. Tüm diğer kontrol değişkenleri sabit tutulduğunda, idari konularda ve ücretler arası farklılıkta sorun olmaması değişkenleri dışında,

kayıtdışı çalışmanın negatif etkisinin lise altı eğitim düzeyindekiler için de geçerli olduğu bulundu. Etkileşim terimlerinin katsayılarının tahminleri, bu negatif etkinin lise ve üniversite mezunları için nasıl değiştiği hakkında bazı çıkarımların yapılmasına imkan vermektedir. Çıkarımlardan ilki, kayıtdışı ile memnuniyet ölçümleri arasındaki negatif ilişkinin lise altı eğitime sahip olanlar ile lise mezunları arasında değişmediğidir. Başka bir ifadeyle, lise mezunları da kayıtdışı çalışmanın olumsuzluklarına aynı ölçüde maruz kalmaktadır. Diğer çıkarım ise, üniversite mezunları arasında karşıt bir durumun zayıf da olsa varlığıdır. İşyeri ilişkileri memnuniyeti ile idari konularda sorun olmaması değişkenleri dışındaki tüm memnuniyet ölçümlerinde, etkileşim terimlerinin katsayıları pozitif olarak tahmin edildi. Ancak, bu tahminler sadece iş memnuniyeti değişkeni için istatistiksel olarak anlamlı bulundu.

Tablo 11

Eğitim düzeyine göre kayıtdışı çalışma konumu ile yaşam ve iş memnuniyeti ölçümleri arasındaki ilişkinin regresyon analizi: SEKK yönteminin tahmin sonuçları

	Değişkenlerin katsayılarının SEKK tahminleri (Ref. grubu: Lise altı)		
	Kayıtdışı çalışma	Kayıtdışı çalışma* lise mezunu	Kayıtdışı çalışma* üniversite mezunu
Yaşam memnuniyeti	-0.202 (0.026)***	0.024 (0.057)	0.032 (0.067)
İş memnuniyeti	-0.360 (0.034)***	-0.054 (0.057)	0.289 (0.102)***
Ücret memnuniyeti	-0.260 (0.033)***	0.047 (0.078)	0.172 (0.129)
İşyeri ilişkileri memnuniyeti	-0.067 (0.026)**	-0.078 (0.054)	-0.002 (0.136)
İdari konularda sorun olmaması	0.012 (0.019)	-0.043 (0.027)	-0.052 (0.064)
Ücretler arası farklılıkta sorun olmaması	-0.013 (0.011)	-0.011 (0.034)	0.042 (0.066)
Ücret miktarında sorun olmaması	-0.037 (0.017)*	0.015 (0.036)	0.041 (0.084)
Çalışma koşullarında sorun olmaması	-0.100 (0.027)***	0.003 (0.038)	0.041 (0.077)

Yukarıda, farklı yaşam ve iş memnuniyet ölçümleri için kayıtdışı çalışma değişkeni ile kayıtdışı çalışma*lise ve kayıtdışı çalışma*üniversite etkileşim terimlerinin katsayılarının SEKK tahminleri verildi. Lise altı eğitim düzeyine sahip olan bireyler referans grubudur. Tahmin edilen regresyon denklemi, lise mezunu, üniversite mezunu değişkenlerine ek olarak Tablo 6'da belirtilen tam modeldeki tüm değişkenleri ve bu değişkenlerin lise mezunu ile 50-64 üniversite mezunu değişkenleriyle olan etkileşim terimlerini içermektedir. Tüm tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak elde edildi. Yıllar arasında değişen varyansın yapısı ve aynı yıla ait gözlemler arasındaki korelasyon dikkate alınarak standart hatalar hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

5.4. Örneklem kısıtlamalarının tahmin sonuçlarına etkileri ve diğer analizler

Buraya kadar olan kısımda, regresyon analizi bir işverene veya bir işyerine bağlı çalışan ücretli grup dikkate alınarak yapıldı. Kendi hesabına çalışanlar, tarım sektöründe bulunanlar ve 64 yaş üzeri bireyler analiz örneklemin dışında bırakıldı. Tablo 12, yapılan bu kısıtlamaların kayıtdışı çalışmanın tahminlerine olan etkileri hakkında bilgi vermektedir. İşle ilgili çeşitli alanlarda sorun olup olmadığı sadece ücretli çalışanlara sorulduğundan, bu tabloda yaşam, iş, ücret ve işyeri ilişkileri memnuniyeti ölçümleri incelendi. Tablo 6 ve 7’de verilen tam modelin SEKK tahminleriyle karşılaştırıldığında, örneklem kısıtlamalarının yapılmaması durumunda da benzer bulgulara ulaşıldı. Öyleyse, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki negatif bağıntı, söz konusu kısıtlamalardan kaynaklanmamaktadır.

Tablo 12

Örneklem kısıtlamaların kaldırılmasının kayıtdışı çalışma değişkenin katsayısının tahminlerine etkileri: SEKK yönteminin tahmin sonuçları

Analiz örneklemine sırasıyla dahil edilen gruplar	Yaşam memnuniyeti	İş memnuniyeti	Ücret memnuniyeti	İşyeri ilişkileri memnuniyeti
Kendi hesabına çalışanlar	-0.198*** (0.015)	-0.355*** (0.023)	-0.260*** (0.020)	-0.085*** (0.024)
Tarım sektöründe çalışanlar	-0.202*** (0.012)	-0.330*** (0.025)	-0.246*** (0.024)	-0.077*** (0.018)
64 yaş üzeri bireyler	-0.200*** (0.011)	-0.328*** (0.023)	-0.245*** (0.023)	-0.076*** (0.016)

Yukarıda, kayıtdışı çalışma değişkenin katsayısının SEKK yöntemiyle tahmin edilen etkileri verilmiştir. Tahmin edilen regresyon denklemi ayrıca, Tablo 6’da verilen tam modeldeki tüm değişkenleri içermektedir. Tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak elde edildi. Yıllar arasında değişen varyansın yapısı ve aynı yıla ait gözlemler arasındaki korelasyon dikkate alınarak standart hatalar hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

Tablo 12’nin birinci satırındaki gibi kendi hesabına çalışanların analiz örneklemine eklenmesi, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki bağıntının şu iki gruba göre nasıl farklılaştığının sorgulamasına imkan vermektedir: Ücretli çalışanlar ve kendi hesabına çalışanlar. Tablo 13’deki bulgular, bu iki grup arasında kayıtdışı çalışmanın negatif etkisinin benzer bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 13

Ücretli çalışanlar ile kendi hesabına çalışanlar için kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkileri: SEKK yönteminin tahmin sonuçları

Değişkenler	Yaşam memnuniyeti	İş memnuniyeti	Ücret memnuniyeti	İşyeri ilişkileri memnuniyeti
Kayıtdışı çalışma*kendi başına çalışma	0.011 (0.040)	0.098* (0.048)	-0.032 (0.045)	0.024 (0.022)
Kayıtdışı çalışma	-0.202*** (0.022)	-0.376*** (0.030)	-0.254*** (0.028)	-0.092*** (0.023)
Kendi başına çalışma	0.013 (0.015)	-0.045 (0.036)	0.034 (0.038)	0.015 (0.014)

Yukarıda, kayıtdışı çalışma ve kendi başına çalışma ile kayıtdışı çalışma*kendi başına çalışma değişkenlerinin SEKK yöntemiyle tahmin edilen katsayıları verilmiştir. Tahmin edilen regresyon denklemi ayrıca, Tablo 6'da verilen tam modeldeki tüm değişkenleri içermektedir. Tüm tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak elde edildi. Yıllar arasında değişen varyansın yapısı ve aynı yıla ait gözlemler arasındaki korelasyon dikkate alınarak standart hatalar hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

Bu alt bölümde, ayrıca, kayıtdışı çalışmanın negatif etkisinin ücretli çalışanlar ile yevmiyeli çalışanlar arasında ne ölçüde değiştiği incelendi.²² Ancak bu çalışmadaki diğer tüm regresyon analizlerinden farklı olarak, bu inceleme sadece 2004-2008 dönemini kapsamaktadır. Çünkü 2009-2012 döneminde yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırmalarında ücretli çalışanlar ile yevmiyeli çalışanlar aynı grup altında toplanmıştır. Bu da, bu iki grup için ayrı tahminler elde edilmesini imkansız hale getirdi. Bu durum dikkate alınarak, Tablo 14'de 2004-2008 dönemi için yapılan analizin sonuçları verildi. Bu tablonun ikinci sütununda, kayıtdışı çalışma konumundan bağımsız olarak, yevmiyeli çalışanların ücretli çalışanlara göre iş memnuniyeti ve çalışma koşullarında sorun olmaması değişkeni bakımından daha olumsuz bir durumda olduğu görülmektedir. Üçüncü sütunda verilen kayıtdışı çalışma ile yevmiyeli çalışma değişkenlerinin etkileşim teriminin tahmin edilen katsayısı, kayıtdışı çalışmanın olumsuz etkisinin bu iki grup arasında benzer bir şekilde gerçekleştiğini işaret etmektedir. Birinci sütunda gösterildiği gibi, bu olumsuz durum, özellikle, yaşam, iş ve ücret memnuniyet ölçümleri için geçerlidir.

²² Ücretli veya maaşlı çalışanlarla kıyaslandığında, yevmiyeli çalışanların farklılıkları konusunda bilgi veren hakemlere teşekkür ederim.

Tablo 14

Ücretli çalışan ile yevmiyeli çalışan gruplar için kayıtdışı çalışma konumu ile yaşam ve iş memnuniyet ölçümleri arasındaki ilişkinin regresyon analizi: SEKK yönteminin tahmin sonuçları

	Değişkenlerin katsayılarının SEKK tahminleri (Ref. grubu: Ücretli çalışanlar)		
	Kayıtdışı çalışma	Yevmiyeli çalışma	Kayıtdışı çalışma *yevmiyeli çalışma
Yaşam memnuniyeti	-0.152 (0.036)***	-0.054 (0.037)	-0.017 (0.053)
İş memnuniyeti	-0.237 (0.032)***	-0.446 (0.087)***	0.021 (0.068)
Ücret memnuniyeti	-0.184 (0.051)**	-0.163 (0.081)	-0.045 (0.090)
İşyeri ilişkileri memnuniyeti	-0.004 (0.023)	-0.065 (0.037)	-0.069 (0.080)
İdari konularda sorun olmaması	0.006 (0.036)	0.045 (0.031)	-0.044 (0.030)
Ücretler arası farklılıkta sorun olmaması	-0.014 (0.024)	0.005 (0.037)	-0.039 (0.026)
Ücret miktarında sorun olmaması	-0.014 (0.023)	-0.045 (0.032)	0.001 (0.050)
Çalışma koşullarında sorun olmaması	-0.051 (0.039)	-0.143 (0.048)**	0.007 (0.080)

Yukarıda sonuçları sunulan regresyon analizleri 2004-2008 dönemini içermektedir. Farklı yaşam ve iş memnuniyet ölçümleri için kayıtdışı çalışma ve yevmiyeli çalışma konumunu gösteren gösterge değişkenleri ile kayıtdışı çalışma*yevmiyeli çalışma etkileşim teriminin katsayılarının SEKK tahminleri verildi. Ücretli çalışanlar referans grubudur. Tahmin edilen regresyon denklemi ayrıca, Tablo 6'da verilen tam modeldeki tüm değişkenleri içermektedir. Tüm tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak elde edildi. Yıllar arasında değişen varyansın yapısı ve aynı yıla ait gözlemler arasındaki korelasyon dikkate alınarak standart hatalar hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

Regresyon analizinde son olarak, yaşam memnuniyeti bakımından, kayıtdışı çalışma konumu ile işgücü piyasasındaki diğer konumlar arasındaki farklar araştırıldı. Kayıtlı çalışma konumundakilerin referans grubu olarak belirlendiği regresyon modelinde, kayıtdışı çalışmanın, işsiz olmanın ve işgücü piyasasına katılmamanın yaşam memnuniyetine göreceli etkileri tahmin edildi. Tablo 15'deki bulgular, kayıtlı çalışmayla karşılaştırıldığında, gerek kayıtdışı çalışmanın gerekse işsiz olmanın yaşam memnuniyetini negatif yönde değiştirdiğini belirtmektedir. Ayrıca kayıtdışı çalışmanınkiyle kıyaslandığında, işsiz olmanın negatif etkisi daha büyük bulundu. Başka bir deyişle, işsiz olmanın parasal değeri (gölge fiyatı) kayıtdışı çalışmaninkinden yüksektir. Kayıtlı çalışanla aynı memnuniyet

düzeyinde bulunması için, işsive ve kayıtdışı çalışana verilmesi gereken ilave gelir sırasıyla 4,742 ve 1,295 TL'dir.²³ Sonuç olarak bu hesaplamalar, kayıtdışı çalışmanın yaşam memnuniyetinin ölçüğünde orta bir yerde konumlandığını ifade etmektedir: Kayıtdışı çalışanlar, kayıtlı çalışanların altında ama işsizlerin üstünde bir yaşam memnuniyet düzeyine sahiptirler.

Tablo 15

İşgücü piyasa konumları ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin regresyon analizi: SEKK yönteminin tahmin sonuçları

	Kayıtlı çalışma (Ref. grubu)	Kayıtdışı çalışma	İşsiz	İşgücü piyasasına katılmama
Yaşam memnuniyeti		-0.181*** (0.022)	-0.357*** (0.034)	0.018 (0.012)

Yukarıda, bireylerin işgücü piyasa konumlarını gösteren değişkenlerin SEKK yöntemiyle tahmin edilen katsayıları gösterildi. Kayıtlı çalışanlar referans grubudur. Tahmin edilen regresyon denklemi ayrıca, Tablo 6'da verilen tam modeldeki tüm değişkenleri içermektedir. Tüm tahminler, YMA veri setinin örneklem ağırlığı kullanılarak elde edildi. Yıllar arasında değişen varyansın yapısı ve aynı yıla ait gözlemler arasındaki korelasyon dikkate alınarak standart hatalar hesaplandı. Standart hatalar parantez içinde verildi. ***, ** ve * % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

6. Sonuç

Yaşam ve iş memnuniyeti, bireyin ekonomik verimlilik ve kazancının bir sonucu olduğu kadar, aynı zamanda bu iki önemli unsurun belirleyicileridir. Bu memnuniyetlerin belirleyici olmalarına vurgu yapıldığında, onları olumsuz yönde değiştiren etkenlerin çalışma yaşamındaki ekonomik verimlilik ve kazanç düzeylerini aşağıya çekmesi kaçınılmaz görülmektedir. Bu açıdan, Türkiye'deki işgücü piyasalarının karakteristik özelliği olan kayıtdışı çalışmanın bireylerin yaşam ve iş memnuniyetini ne yönde ve ne ölçüde etkilendiğinin incelenmesi önemli hale gelmektedir. Bu çalışma, bir işverene veya bir işyerine bağlı olarak ücretli çalışanlara odaklanarak, kayıtdışı çalışma ile çeşitli memnuniyet ölçümlerinin birlikte değişimlerini analiz etti. Bu birlikte değişim analizin bulguları, kayıtdışı çalışma ile yaşam, iş, ücret ve işyeri ilişkileri memnuniyeti ölçümleri arasındaki bağıntının negatif yönlü olduğunu gösterdi. Benzer bir biçimde, kayıtdışı çalışmanın ücretler arası farklılık, ücret miktarı ve çalışma koşulları gibi işle ilgili durumları negatif olarak etkilediği bulundu. Uygulanan değişik ekonometrik yöntemler sonucunda, bu negatif bağıntı varlığını güçlü bir şekilde korumaya devam etti. Dolayısıyla, kayıtlı çalışanlara kıyasla, kayıtdışı çalışanların yaşam ve iş memnuniyeti ölçümleri daha düşük düzeyde gerçekleşmektedir.

²³ Sıralı Probit tahminlerine göre bu parasal değerler sırasıyla 3,815 ve 1,225 TL'dir. Analiz örnekleminin ortalama reel hanehalkı gelir 727 TL'dir.

Yaşam memnuniyet ölçümünün regresyon analizi, kayıtdışı çalışma veya işsiz olma gibi farklı işgücü piyasası konumunda olanlar ile kayıtlı çalışanların aynı yaşam memnuniyeti düzeyinde bulunmaları için, incelenen grubun gelirinde yapılması gerekli değişimin hesaplanmasına olanak vermektedir. Örneğin, kayıtlı çalışan akranı ile aynı yaşam memnuniyeti düzeyinde olabilmesi için, kayıtdışı çalışanın bu konumundan kaynaklı 2052 TL'lik kaybının telafi edilmesi gerekir. Bu tür hesaplamalar, ayrıca, bireylerin işsiz olma ihtimali dikkate alınarak da yapıldı. Kayıtlı çalışanla aynı yaşam memnuniyet düzeyini paylaşabilmeleri için, işsive ve kayıtdışı çalışana verilmesi gereken ilave gelir sırasıyla 4,742 ve 1,295 TL'dir. Öyleyse, kayıtdışı çalışma sonucunda meydana gelen yaşam memnuniyeti kaybı işsizliğininkinin yaklaşık dörtte biridir. Bu bulgular, yaşam memnuniyeti bakımından, kayıtdışı çalışmanın göreceli olarak kayıtlı çalışmadan kötü ama işsizlikten iyi bir konuma denk geldiğini göstermektedir.

Bu çalışmada, ayrıca, kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen negatif etkisinin bazı bireysel özelliklere göre değişip değişmediği incelendi. İlk olarak, regresyon analizi farklı cinsiyet grupları için yapıldı. Bu analizin bulguları, genel olarak, kayıtdışı çalışmanın yaşam ve iş kalitesine olumsuz etkilerinin kadınlar arasında daha az hissedildiğini belirtmektedir. Bu durum özellikle de iş ile işyeri ilişkileri memnuniyeti ölçümleri ve çalışma koşullarında sorun olmaması durumu için geçerlidir. İkinci olarak, kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkileri farklı yaş gruplarına göre ayrıştırıldı. Bu çalışmanın temel bulgusuyla uyumlu bir biçimde, tüm yaş gruplarında, kayıtdışı çalışma ile yaşam, iş, ücret ve işyeri ilişkileri memnuniyet ölçümleri arasında negatif bir bağıntı bulundu. Ancak yaşlılar arasında, idari konularda sorun olmaması bakımından, kayıtdışı çalışmanın etkisinin pozitif yönde olduğu gözlemlendi. Son olarak, bireylerin eğitim düzeyine göre tahmin sonuçlarındaki değişim değerlendirildi. Kayıtdışı çalışmanın negatif etkisinin özellikle lise mezunu ve lise altında eğitim seviyesine sahip olanlar arasında yoğunlaştığı bulundu. Üniversite mezunları için bu negatif etkinin azaldığına dair bulgular elde edildi.

Teorik öngörülerin tartışılmasından hatırlanacağı üzere, zorunluluktan kaynaklanan gönülsüz kayıtdışı çalışmanın memnuniyet ölçümlerini negatif etkilemesi beklenirken; tercih sonucu ortaya çıkan gönüllü kayıtdışı çalışmanın söz konusu ölçümleri etkilememesi öngörülmektedir. Bu çerçevede, kayıtdışı çalışmanın tahmin edilen etkisinin negatif olması, Türkiye'de kayıtdışı çalışanların başka seçenekleri olmadığı yani zorunluluktan dolayı bu işgücü piyasası konumunda olduklarını işaret etmektedir. Benzer bir çıkarım, büyük ölçüde, farklı cinsiyet, yaş ve eğitim grupları için geçerlidir. Ancak bu grupların kendi aralarında bazı değişkenlikler mevcuttur. Özellikle karşılaştırıldıkları gruba göre, kadınlar, yaşlılar ve üniversite mezunları arasında kayıtdışı çalışma konumunu gönüllü olarak tercih edenlerin sayısı göreceli olarak daha fazla

olabilir. Çünkü kayıtdışı çalışmanın negatif etkisi bu alt gruplar arasında daha zayıf gerçekleşmektedir.

Kullanılan veri kapsamında temel ekonometrik sorunların çözülmesi mümkün olmadığından, bu makale kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi kapsamında incelememiştir. Bu nedenle, birlikte değişim analizini uygulayarak, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümlerinin birlikte ne yönde değiştiği ile bu değişimin mutlak ve göreceli büyüklüğü belirlenmeye çalışıldı. Ancak birlikte değişim analizinin sonuçları değerlendirildiğinde de bazı hususlara önem verilmesi gerekmektedir. Birinci konu, görgül analizin kayıtdışı veya kayıtlı çalışma gibi sadece iki gruptan oluşan bir yapı üzerinde inşa edilmesidir. Bu basitleştirmenin kaçınılmaz bir olumsuz sonucu olarak, bu iki gruptaki bireylerin sadece tek tip bir çalışma biçimine tabi oldukları varsayıldı. Dolayısıyla, kayıtdışı veya kayıtlı çalışanlar arasındaki istihdam biçimlerinin çeşitliliği göz ardı edildi. Örneğin, çalışma saati, işyeri, sözleşme ve ücret açısından grup-içi ayrışmalar yapılmadı. Zaten, bu türden ayrışmaların YMA veri setiyle gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

İkinci önemli konu, bu ikili yapı içinde gruplar arasında herhangi bir etkileşimin olmamasının yapılan analizlerin temel varsayımlardan biri olmasıdır. Oysa bu varsayımın aksine, kayıtdışı çalışmanın varlığı ve sıklığıyla doğru orantılı olarak istihdam ve gelir güvencesiyle ilgili belirsizlik, istikrarsızlık ve risk algısı artabilir. Bu da sadece kayıtdışı çalışanları değil, hanede, işyerinde, yerel ve ulusal işgücü piyasasında bulunan herkesi olumsuz etkileyebilir. Dolayısıyla, kayıtdışı çalışmanın negatif yönlerinin çeşitli yollardan kayıtlı çalışanlara sıçraması, kayıtdışı çalışmanın etkilerinin olduğundan daha az tahmin edilmesine neden olabilir. Özetle, kayıtdışı çalışma ile memnuniyet ölçümleri arasındaki ilişkinin analizinde ortaya çıkabilecek ekonometrik sorunlara ek olarak belirtilen bu sorunların dikkate alınması gerekmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışmada uygulanan birlikte değişim analizinin bulguları, kayıtdışı çalışmanın yaşam ve iş memnuniyetini olumsuz yönde etkilediğini işaret etmektedir. Bu çıkarımın nedensellik analizi kapsamında geçerli olup olmadığını irdelemek büyük bir önem taşımaktadır. Nedensellik analizinin yapılabilmesi için bireyleri çevreleyen özellikler ve koşullardan bağımsız bir şekilde kayıtdışı çalışma eğilimlerini etkileyen araçsal değişkenlere ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç da ancak nitelikli ve kapsamlı bir veri seti oluşturulmasıyla karşılanabilir. Bu tür verilerin kullanılmasıyla gerçekleştirilecek olan çalışmalara gereksinim çok yüksektir.

Kaynaklar

- AMARAL, P. ve QUINTIN, E. (2006), "A competitive model of the informal sector", *Journal of Monetary Economics*, 53 (7), 1541-1553.
- ASKENAZY, P. ve CAROLI, E. (2006), "Innovative work practices, information, technologies, and working conditions: Evidence for France", IZA Discussion Paper No. 2321.
- BAŞKAYA, Y. S. ve HÜLAGÜ, T. (2011), "Informal-formal worker wage gap in Turkey: Evidence from a semi-parametric approach", Central Bank of the Republic of Turkey, Working Paper No: 11/15.
- CHEN, A.M. (2012), "The informal economy: definitions, theories and policies", WIEGO Working Paper No: 1.
- DOLAN, P., PEASGOOD, T. ve WHITE, M. (2008), "Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being", *Journal of Economic Psychology*, 29 (1), 94-122.
- DOLAN, P. ve FUJIWARA, D. (2012), "Valuing adult learning: Comparing wellbeing valuation to contingent valuation", Department for Business Innovation & Skills, BIS Research Paper Number No.85.
- FIELDS, G. (2004), "Dualism in the labor market: A perspective on the Lewis model after half a century", *The Manchester School*, 72 (6), 724-735.
- FIELDS, G. (2009), "Segmented labor markets in developing countries", Erişim tarihi: 28.06.2015, <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/articles/162/>
- FLANAGAN, J. R. (2006), "Globalization, labor conditions: Working conditions and worker rights in a global economy", New York, Oxford University Press.
- FUJIWARA, D. ve CAMPBELL, R. (2011), Valuation techniques for social cost-benefit analysis: Stated preference, revealed preference, and subjective well-being approaches, a discussion of the current issues. Department for Work and Pensions.
- HECKMAN, J. J. (1976), "The common structure of statistical models of truncation, sample selection and limited dependent variables", *Annals of Economic Social Measurement*, 5 (4), 475-492.
- GÜNTHER, I. ve LAUNOV, A. (2012), "Informal employment in developing countries: Opportunity or last resort?", *Journal of Development Economics*, 97 (1), 88-98.
- HOSSEINI, H. (2012), "Arthur Lewis's dualism, the literature of development economics, and the less developed economies", *Review of European Studies*, 4 (4), 132-140.
- ILO (International Labor Organization). (2013), "Global employment trends for youth 2013: A generation at risk", Geneva.
- KÜMBETOĞLU, B., USER, İ. ve AKPINAR, A. (2012). Kayıp işçi kadınlar: Kayıtdışı çalışmaya dair bir alan araştırması. İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- LEWIS, A. (1954), "Economic development with unlimited surplus of labor", *The Manchester School*, 22 (2), 139-191.
- MALONEY, F. W. (2004), "Informality revisited", *World Development*, 32 (7), 1159-1178.
- OECD (Organization for Economic Co-operation and Development). (2009), Promoting pro-poor growth employment. Paris, OECD Publishing.
- PAGES, C., ve MADRIGAL, L. (2008), "Is informality a good measure of job quality? Evidence from Job Satisfaction Data", Working Paper No. 654, Inter-American Development Bank.
- PERRY, E. G., MALONEY, F. W., ARIAS, S. O., FAJNZYLBER, P., MASON D. A., ve SAAVEDRA-CHANDUVI, J. (2007), Informality: Exit and exclusion. Washington D.C., World Bank.

- POWDTHAVEE, N. (2008), "Putting a price tag on friends, relatives, and neighbours: Using surveys of life satisfaction to value social relationships", *The Journal of Socio-Economics*, 37 (4), 1459-1480.
- PORTES, A., ve SASSEN-KOOB, S. (1987), "Making it underground: comparative material on the informal sector in western market economies" *American Journal of Sociology*, 93 (1), 30-61.
- PRATAP, S. ve QUINTIN, E. (2006), "Are labor markets segmented in developing countries? A semiparametric approach", *European Economic Review*, 50 (7), 1817-1841.
- SADULLAH, Ö. (2013), "İnsan kaynakları bölümüne giriş: İnsan kaynakları yönetiminin tanımı, önemi ve çevresel faktörler", İnsan Kaynakları Yönetimi içinde, Ed. İ.Ü İşletme Fakültesi, İstanbul, Beta Yayıncılık.
- TANSEL, A. (1997), "Informal sector earning determination in Turkey", ERF, Regional Trade, Finance and Labor Markets in Transition, Conference Proceedings, September, 7-9, 1997, Beirut, Lebanon: 153-161.
- (1999), "Formal versus informal sector choice of wage earners and their wages in Turkey", Economic Research Forum, Working Paper No. 9927.
- (2000), "Türkiye'de ücretlilerin formel ve enformel kesim seçimleri ve ücretleri" Enformel Kesim I içinde, Ed. Tuncer Bulutay, Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, Ankara.
- (2001), "Wage earners, self employed and gender in the informal sector in Turkey", Economic Research Forum. Working Paper No. 2001.
- TANSEL, A., ve KAN, O. E. (2012a), "The formal/informal employment earnings gap: Evidence from Turkey", IZA Discussion Paper No.6556.
- (2012b), "Labor mobility across the formal/informal divide in Turkey: Evidence from individual level data", IZA Discussion Paper No. 6271.
- TANSEL, A., ve GAZİOĞLU, Ş. (2014), "Management-employee relations, firm size and job satisfaction", *International Journal of Manpower*, 35 (8), 1260-1275.
- TODARA, P. M., ve SMITH, C. S. (2012), Economic development, 11th edition. Boston, Addison Wesley.
- TUNALI, İ., ERCAN, H., BAŞLEVENT, C., ÖZTÜRK, D. O., AKÇİĞİT, U. (2003), Background study on labor market and employment in Turkey. Italy, Europe Training Foundation.
- YERELİ, B. A. ve KARADENİZ, O. (2004), Kayıtdışı istihdam. Ankara, Odak Yayınevi.
- WORLD BANK (2010). Informality: Causes, consequences, policies. Turkey country economic memorandum, Report No. 48523-TR, Washington D.C.

Extended summary

Informal employment and life and job satisfaction: A statistical association analysis

Abstract

This study examines the statistical association between salaried employees' informal status and their life and job satisfaction. In the framework of the association analysis, using data from the Turkey Life Satisfaction Survey for the 2004-2012 time period, Ordered Probit and Ordinary Least Squares Methods were implemented to estimate the impact of informal employment on various measures of satisfaction. Estimation results suggest that informal employment is negatively related to the life- and job-satisfaction measures. This negative association remains robust across different specifications and estimation procedures. Furthermore, the study also evaluates the extent to which the negative associations between informal employment and satisfaction measures differ across gender, age, and education groups. The analysis highlights that the adverse consequences of informal employment are prevalent in all sub-groups. For some measures of satisfaction, however, there is some evidence that these negative consequences are weaker among women, university graduates, and older individuals.

Key words: Informal employment, life satisfaction, job satisfaction

JEL classification: J46, I31, M54

The economic modernization theory (Lewis, 1954) predicts that when any given developing economy completes the necessary stages for economic progress, its dual economic structure will be radically transformed. Throughout this transformation, the dual economic structure, which is characterized by the coexistence of formal and informal sectors, gradually disappears and is replaced by the modern formal sector. One consequence of economic modernization is expected to be the elimination of informal employment arrangements. In the second decade of the twenty-first century, however, it appears that this prediction has failed, in the sense that informal employment is a permanent feature of not only developing economies, but also developed ones.

Furthermore, for any given labor market, although informal employment is still important in terms of its size, its composition is becoming more diverse. Indeed, the informal sector continues to provide job opportunities for low-skilled and poor individuals. In addition, high-skilled individuals or those with different preferences regarding work-life balance are increasingly placing themselves in informal jobs. Thus, because of its permanent and changing characteristics, researchers have become increasingly interested in the causes and consequences of informal employment.

When aiming to gauge the economic and social consequences of informal employment, it is essential to understand the theoretical approaches that can explain the mechanisms that allocate individuals between formal and informal employment. This is because driving forces of these mechanisms determine the direction of predictions regarding how informal employment is related to individuals' economic and social welfare. There are two main theoretical approaches: The perfectly competitive market approach and the segmented market approach. According to the perfectly competitive approach, individuals' ability, skills, and human and social capital can be decisive factors in their choice between informal and formal employment. In this choice-based framework, based on their comparative advantages, individuals perform cost-benefit calculations and then decide whether to work in informal jobs. Therefore, the perfectly competitive market approach states that when all relevant individual characteristics are taken into account, the effect of informal employment is expected to be zero. This zero-effect is considered to hold for both monetary outcomes, such as wages, and nonmonetary outcomes, such as life or job satisfaction.

In contrast, according to the segmented market approach, those who are excluded from the formal labor market have to work in informal jobs. Here, informal employment provides individuals necessary means to cover their basic expenditures. Therefore, unlike the competitive market approach, where informal employment is considered as a voluntary form of employment, the segmented market approach conceptualizes informal employment as an involuntary form of employment. For this reason, the segmented market approach predicts that there might be negative welfare consequences of informal employment. In reality, it is likely that informal employment can be a mix of both voluntary and involuntary employment. In this regard, among those who are working informally, the relative shares of voluntary and involuntary employment determine the net effects of informal employment on individuals' outcomes. Thus, the relation between informal employment and individuals' wellbeing remains to be determined empirically, which constitutes the main purpose of this study.

Adopting this framework, for Turkey, this is the first study to ask the question of whether the divide between life and job satisfaction measures among salaried workers occurs along with the formal-informal employment divide. Conducting an association analysis with data from the Turkey Life Satisfaction Survey for the 2004-2012 time period, Ordered Probit and Ordinary Least Squares Methods were implemented to estimate the impact of informal employment on various measures of satisfaction. Estimation results suggest that informal employment is negatively related to the life and job satisfaction measures. This negative association remains robust across different specifications and estimation procedures. Furthermore, the study also evaluates the extent to which the negative

associations between informal employment and satisfaction measures differ across gender, age, and education groups. The analysis highlights that the adverse consequences of informal employment are prevalent in all sub-groups. For some satisfaction measures, however, these negative consequences appear to be weaker among women, university graduates, and older individuals.

As a concluding remark, it remains to be determined empirically whether estimated negative effects found in this study reflect the causal relationship between informal employment and satisfaction measures or whether these effects are simply driven by identification problems, such as sample selection, omitted variables, reverse causality, or measurement error. Future works with more sophisticated data sets and estimation methods are needed to address these problems.